

מלאכת צידה בשבת - גדרים ונידונים בפרטי המלאכה

א. פתיחה	2. פריסת מחצלת על גבי כוורת של דבורים
ב. היכן הייתה צידה במשכן	ז. גרמא בצידה
ג. תנאים בחיוב צידה	1. צידה ע"י מצודה
ד. דבר 'ניצוד ועומד'	2. המשלח כלבים לצוד
ה. ישיבה על פתח של בית וצבי בתוכו	ח. המפרק חיה מן המצודה
ו. פסיק רישא בצידה	ט. סגירת תיבה שזוככים בתוכה
1. סגירת דלת של בית לשומרו וצבי בתוכו	י. צידה באדם
	יא. סיכום

א. פתיחה*

המשנה (עג, א) מונה את ל"ט אבות המלאכות ובכללם את מלאכת צידה: "הצד צבי". להבנת מלאכת צד, יש להקדים נקודה עליה עמד האבני נור. במבט ראשון, לא ברורה הסיבה בשלה פעולת הצידה מוגדרת כ"מלאכה". הגמרא בכמה מקומות (חגיגה י, א ועוד) מגדירה כי מלאכות שבת הן "מלאכת מחשבת". אחת מהמשמעויות של הגדרה זו היא שהמלאכות הן מלאכות שיש בהם ממד של "יצירה" ופיתוח הנפעל או החפץ שבו נעשית המלאכה.¹ מלאכת צידה, לכאורה, היא "מלאכה גרועה",² בה לא נעשה שינוי בגוף הדבר הניצוד - לפני כן הוא היה במקום מסוים וכעת הוא במקום אחר, אך לא חל בו שום שינוי. זאת, בניגוד לשאר המלאכות בהם רואים שפעולת האדם יצרה שינוי בדבר, כגון: דבר שלא היה מבושל והתבשל, דבר שהיה מחובר ונקצר, וכן על זאת הדרך - מלאכות בהם השינוי בדבר הנפעל ברור ונראה לעין. כך הציג עניין זה באבני נור:

ונראה לי... דשניא מלאכת צידה משאר מלאכות. שיש בהן שינוי בדבר שנעשה בו המלאכה. ואפי' הוצאה מרשות לרשות נשתנה במה שהוא ברשות אחר. אבל צידה אין שום שינוי בגוף החיה רק אצל האדם שנעשה ברשותו.
(אבני נור קפט, ז)

* הפניות סתמיות במאמר זה הן למסכת שבת.
1 רש"י (ביצה יג, ב ד"ה אלא) מגדיר מלאכת מחשבת כ"מלאכת אומנות" (נראה שמקורו בתרגום לשמות לה, לה). הרחבה על משמעות המושג "מלאכת מחשבת" ומה שנלמד ממנה ראה אצל הרב יצחק שילת, הקדמה לספר "הררים התלויים" (מעלה אדומים תשס"ג) עמ' יג-טז.
2 ראה תוס' (שבת ב, א ד"ה יציאות; פשט) שנקט ביטוי זה ביחס למלאכת הוצאה.

על מנת להבין את הדבר, ננסה לאורך המאמר לעמוד על הגדרת מלאכת צד, ולאור זאת להבין איזו יצירה יש בה בשלה מוגדרת מלאכה זו כאחת מל"ט אבות מלאכה.³ במאמר נראה את סוגיות הגמרא העוסקות במלאכת צידה, ומתוכן ננסה לעמוד על ההגדרות השונות של המלאכה. רבים עמדו על כך שישנן שתי הבנות אפשריות בהגדרת מלאכת צידה. אפשרות אחת היא להבין שהאיסור הוא בשלילת החירות מן החיה, ואפשרות שניה היא שהאיסור הוא במעשה האדם המשתלט על החיה ומביאה לרשותו. שני הצדדים הנזכרים מובאים בדברי החזון איש. בחלק או"ח (ג, ג) כתב כך:

דשם צידה הוא ההבאה אותו למקום מצומצם ולשלול ממנו את החופש לטיול למקום שירצה.

עוד כתב שם (גב, טו) גם את האפשרות השנייה שהצגנו:

דלא מיקרי צידה אלא בשהכניסם תחת ידו, ויכול לשלוט בהן.

במאמר נראה כיצד שתי ההגדרות הללו שוזרות את ההבנות השונות במפרשים בנידונים שונים בגדרי מלאכת צידה, ונציע גם גדר נוסף למלאכה. כמו כן לאורך המאמר נדון בחקירה נוספת - האם איסור צידה אסור מצד מעשה האדם או בשל התוצאה הנגרמת ממעשה הגורם לצידה, ונראה כיצד שני הצדדים הללו באים לידי ביטוי גם הם במחלוקת שונות בנושא.

ב. היכן הייתה צידה במשכן

תחילה, יש לברר היכן היתה צידה במשכן. כפי שהזכרנו, המשנה (עג, א) שנתה את מלאכת צידה כאחת מל"ט אבות מלאכה. יש לעיין מדוע המשנה ציינה דווקא "הצד צבי", ולא כתבה "הצד" סתם. שהרי, מפורש בגמרא שבמשכן צדו דברים נוספים, כגון חילזון - הגמרא (עד, ב) אומרת שמלאכת קשירה והתרה הייתה במשכן במצודות של צידי החילזון (לצורך צבע התכלת שבו). אם כן, רואים שהייתה צידה של דברים נוספים במשכן חוץ מצבי. יותר מכך, במשכן כלל לא צדו צבאים, אלא תחשים לצורך עורותיהם.⁴ אם כך יש להבין למה שנתה המשנה דווקא "הצד צבי". עוד יש לשאול -

3 נקטנו בצורה פשוטה כי על מנת שפעולה מסוימת תוגדר כמלאכה עליה להיות "יצירה חדשה", אולם ראה במאמר רחב ההיקף של יובל טרספולסקי, "גדר מלאכות שבת", מבית מדרשו - שבת (מרכז הרב תשפ"ג), עמ' 84-101 שעסק בנושא זה, שם טוען המחבר שיש מקום לערער על קביעה זו.

4 כך כותב הר"ע ברטנורא על המשנה (ב, ז). ובמדרש תנחומא (תרומה, ה; וכן בגמרא שבת כח, ב) מובא כי התחש היה בריאה מיוחדת שנבראה לעם ישראל במדבר לצורך הכנת המשכן,

בכל שאר המלאכות המשנה לא מפרטת מה עשו במלאכה (כגון: 'הזורע חיטה'), אלא נאמר רק שם המלאכה לבדה ("הזורע" סתם), ואם כן יש להבין מפני מה שינתה המשנה את הניסוח במלאכת צידה.

התוספות יום-טוב בפירושו למשנה (שבת ז, ב) מסביר, שהמשנה הדגישה דווקא צידת צבי משום שצידתו שכיחה. אך בכל זאת הדבר לא מובן לכאורה, משום שהדעת נותנת שהמשנה תשנה את המלאכות כפי שנעשו במשכן, שממנו למדים את אבות המלאכות (שבת מט, ב). בשל כך נראה לומר כי יש סיבה בשלה המשנה נקטה דווקא צבי. הרב נבנצל בספרו על מלאכות שבת⁵ מסביר, שהדבר נובע מכך שאיסור צידה הוא רק בדברים העשויים להישמט מתחת יד האדם, ומחוסרים צידה - כמו צבי. אבל כבשים, עזים וכדומה שאין דרכן להישמט מתחת יד האדם, אין בהם איסור צידה, ורצתה המשנה להדגיש זאת, לכן כתבה "הצד צבי". דבריו של הרב נבנצל מבוססים על דברי הגמרא במסכת שבת, נראה את הסוגיה ומתוך כך נחל לעמוד על גדר איסור המלאכה.

ג. תנאים בחיוב צידה - במינו ניצוד ואין במינו ניצוד; צידה לצורך ושלא לצורך

נאמר במשנה בתחילת פרק 'שמונה שרצים':

שמונה שרצים האמורים בתורה, הצדן והחובל בהן - חייב. ושאר שקצים ורמשים, החובל בהן - פטור, הצדן לצורך - חייב, שלא לצורך - פטור. היה ועוף שברשותו, הצדן - פטור, והחובל בהן - חייב.

(שבת קז, א)

המשנה מחלקת בין שמונה שרצים האמורים בתורה שהצדן חייב, לבין שאר שקצים ורמשים, שהצדן חייב רק אם עשה זאת לצורך, אך שלא לצורך - פטור. יש להבין מהו פשר החילוק, מדוע הצד אחד משמונה שרצים חייב גם אם צדן, לכאורה - גם שלא לצורך (שכן המשנה ברישא לא חילקה בין הדברים), ואילו בשאר שקצים חייב רק אם זה לצורך.

הגמרא (קז, ב) מתייחסת לדבר זה וקובעת שהסיפא היא דעת רבי שמעון, הפוטר במלאכה שאינה צריכה לגופה, ועל כן הוא מחלק בין צידה לצורך ושלא לצורך. מכאן

ונגנו לאחר מכן. לפי זה יש אומרים שלכן נקטה המשנה צד צבי, ולא התייחסה לתחש, משום שכבר אינו קיים, אך אין זה אומר שאין איסור במלאכת צידה בדברים הדומים לו - כגון צבי.

⁵ "ירושלים במועדיה" - חלק ג, עמ' קפג-קפד.

משמע שהרישא, שלא חילקה כך, אינה כדעת רבי שמעון, אלא כדעת רבי יהודה החולק עליו ומחייב מלאכה שאינה צריכה לגופה. מגמרא זו עולה כי לדעת רבי שמעון הפטור במשאצ"ג תנאי לחיוב צידה הוא שלאדם יהיה צורך בצידת החיה.

רש"י על המשנה המוזכרת (ד"ה שלא לצורך) כתב כי טעם הפטור בצידת שאר שקצים ורמשים שלא לצורך היא משום ש"אין במינו ניצוד". מקור גדר זה שמביא רש"י יסודו במחלוקת תנאים נוספת המובאת בגמרא:

תנו רבנן: הצד חגבין, גזין, צרעין ויתושין בשבת - חייב, דברי רבי מאיר. וחכמים אומרים: כל שבמינו ניצוד - חייב, וכל שאין במינו ניצוד - פטור.

(שבת קו, ב)

הברייתא מפרטת סוגי מינים שונים של חיות שרבי מאיר מחייב על צידתם. חכמים לעומת זאת מחלקים בין דבר "שבמינו ניצוד" שחייב על צידתו, לדבר "שאיין במינו ניצוד" שפטור עליו. לכאורה דבר שאין במינו ניצוד הוא דבר שלא נוהגים לצוד אותו מפני שאין צורך בו (וכך פירש גם רש"י ד"ה שאין במינו).

מדברי רש"י עולה שבניגוד לשאר שקצים ורמשים, בהם פטור רק אם צדן שלא לצורך, על חיה שבמינה ניצודה כשמונה שרצים חייב על צידתה בכל אופן. יש להבין אם כן מה סברת ר' שמעון בזה, הרי אם הדבר נעשה שלא לצורך לכאורה זו מלאכה שאינה צריכה לגופה. נראה כי הדברים מיושבים על ידי התוספות רי"ד שהתקשה גם כן בדבר כפי שעולה מפירושו רש"י⁶:

ואי קשיא מדתני בסיפא ושאר שקצים ורמשים הצדן לצורך חייב ושלא לצורך פטור מכלל דרישא דתני שמנה שרצים הצדן והחובל בהן חייב אף על גב דצדן שלא לצורך חייב וכיון דאוקימנה מתני' כר"ש אמאי חייב שלא לצורך והא הויא מלאכה שא"צ לגופה. תשובה כיון שדרך העולם לצודן אף על פי שהוא א"צ להן מלאכה היא חשובה וחייב.

(תוס' רי"ד קז, ב ד"ה אמר)

הרי"ד מסביר את שיטת רבי שמעון לפי רש"י וכותב שבדבר שבמינו ניצוד, אף אם הצידה היא שלא לצורך, הואיל ודרך העולם לצודן - עצם צידתם מחשיבה את הפעולה כמלאכה הצריכה לגופה ולכן לגביהם יתחייב בכל אופן.

בשל הקושי העולה מפירושו של רש"י, התוספות השיגו על דבריו ופירשו באופן אחר:

6 תודה לדביר במברגר, עורך המאמר, שהפנה אותי לדברי התוספות רי"ד הנ"ל.

פירש רש"י דאין במינו ניצוד. ואינו נראה דהא מאן דפטר אין במינו ניצוד פוטר אפילו לצורך, אלא יש לפרש דאפילו במינו ניצוד פטור משום דהויא מלאכה שאינה צריכה לגופה, ור"ת מחקו מן הפירושים.

(תוספות שבת קז, א ד"ה שלא לצורך)

לדעת התוספות כל החלוקה של המשנה בין צידה לצורך ושלא לצורך היא בדבר שבמינו ניצוד. יוצא אם כן שבדבר שאין במינו ניצוד פטור בכל אופן. אמנם גם בדבר שבמינו ניצוד, אם צדו שלא לצורך - פטור, משום שמדובר במשאצ"ג. לדעת רש"י לעומת זאת, גם בדבר שאין במינו ניצוד, אם צדו לצורך - יהיה חייב, וגם בדבר שבמינו ניצוד יתחייב לעולם, ואפילו אם עשה זאת שלא לצורך (משום שהדבר נחשב מלאכה חשובה, כפי שהעמדנו ברש"י עפ"י דברי התוס' רי"ד).

הנה מהמסקנה העולה מהסוגיה לדעת התוספות יש להבין - מדוע מי שצד דבר שאין במינו ניצוד פטור, הרי סוף סוף צד אותו, ואם עשה זאת לכאורה יש לו צורך בו, ומה בכך שבדרך כלל לא נוהגים לצודו. בדעת התוספות ניתן להציע שהם סברו כי צידת דבר שאין במינו ניצוד לא הוי צידה כדרך המלאכה.⁷ אבל האבני נזר (קפט, 1) דוחה הצעה זו וכותב שאם כן לא ברור מדוע הצד פרעושין ויתושין, שדרך לצודן כדי שלא יזיקו, פטור.⁸ על כן כתב האבני נזר כי למלאכת צידה ישנו גדר ייחודי:

ונראה לי דהיינו טעמא דדבר שאין במינו ניצוד פטור. דשניא מלאכת צידה משאר מלאכות. שיש בהן שינוי בדבר שנעשה בו המלאכה. ואפי' הוצאה מרשות לרשות נשתנה במה שהוא ברשות אחר. אבל צידה אין שום שינוי בגוף החי' רק אצל האדם שנעשה ברשותו. ועל כן דבר שבמינו ניצוד לצורך גופו חשיב ברשותו שיש לו דבר מה. אבל דבר שאין במינו ניצוד משום שאין בהם תועלת כלל אין לו כלום אף לאחר שניצוד כגון הצד זבובים שאין בהם צורך. נמצא שלא חשיב ברשותו רק שמציל עצמו שלא יזיקו לו על כן הוא צדן. אבל לא נחשב שיש לו דבר מה. על כן לא חשיב מלאכה כלל.

(אבני נזר קפט, ז)

האבני^ז מסביר שבמלאכת צידה ישנה ייחודיות שאין בשאר מלאכות, משום שזו מלאכה שבה אין שינוי בגוף החיה הניצודת (=בחפצא) אלא באדם (=בגברא) שעשה

7 מעין "שינוי". מקור הצעה זו באבני נזר (קפט, 1). בביאור הצעה זו ראה אצל הרב נבנצל (לעיל הערה 5) עמ' קפג, הערה 3, שאף שאין שינוי בצורת מעשה הצידה, כיוון שבמין הניצוד יש שינוי הוי שלא כדרך המלאכה.

8 זהו רבי יהודה. ובכל זאת מפורש בתוספתא (יב, ד) כי הוא פוטר במקרה זה.

את פעולת הציידה, ומלאכה זו מוגדרת באופן ייחודי עפ"י התוצאה שבה: "אם אדם צד דבר שבמינו ניצוד, אזי יש לו תועלת בכך ש"הדבר נעשה ברשותו" (ולפי"ז יוצאת הגדרת מאוד מחודשת שדבר זה נחשב למלאכה), ולכן חייב. אבל דבר שאין במינו ניצוד אין תועלת בצידתו, והאדם לא נחשב כאילו נהיה ברשותו שום-דבר, ולכן במקרה זה פטור דאין דבר זה נחשב למלאכה כלל.

לאור דבריו, מסביר האבנ"ז גם את פסק הרמב"ם לגבי חיות מזיקות. במקרה בו האדם צד חיות מזיקות רק על מנת שלא יזיקו אותו, כתב הרמב"ם כי מותר לכתחילה לעשות כן:

רמשים המזיקין כגון נחשים ועקרבים וכיוצא בהן אף על פי שאינן ממיטין הואיל ונושכין מותר לצוד אותם בשבת.

(רמב"ם שבת י, כה)

מקורו של הרמב"ם בדין הגמרא (ג, א; קז, א). בפשטות, הטעם בשלו אין חיוב על צידה זו היא משום שמדובר במלאכה שאינה צריכה לגופה (ואף שבדרך כלל פטור, כאן מותר לכתחילה הואיל ומדובר במקום צער). אולם, ברמב"ם לא ייתכן להסביר כך, משום שכאמור - הרמב"ם פסק שהעושה מלאכה שאינה צריכה לגופה חייב, ובכל זאת כאן כתב שהדבר מותר.

לאור דבריו כתב האבנ"ז ליישב את פסק הרמב"ם:

ואחר כל הנ"ל יתבארו דברי הרמב"ם. דהנה בהא דסבירא לי' לר' שמעון במלאכה שאינה צריכה לגופה שמתבטל גוף המלאכה לאותו צורך שאינו מגופו [וגרוע עוד ממקלקל]. לא מצינו שיפלוג ר' יהודה... ועל כן בצידה דבאין במינו ניצוד פטור דבאין תועלת בגוף הניצוד פטור אף לר' יהודה דלא הוי מלאכה. ממילא אפילו בדבר שבמינו ניצוד. כיון שכוונתו לצורכו שלא יזיקו הרי נתבטל אותו תועלת לצורך שלא יזיקו. והוי כצד דבר שאין במינו ניצוד שאין בו תועלת.

(אבני נזר, שם)

האבני נזר הסביר שבדבר ש"אין במינו ניצוד" פטור, משום שבדבר זה אין תועלת לאדם בהבאת הדבר לרשותו. אם כן, אפילו בדברים שבמינם ניצודים, אך אין כוונת האדם

9 כתבנו שמדובר בחידוש ייחודי, הואיל ובד"כ האיסור במלאכות הוא בפעולה הדבר - אסור לכתוב, אסור לבשל, אסור לטחון ולקצור ולברור וכו'. אבל הכא יוצא שהאיסור אינו איסור לצוד, אלא לצוד משהו שלאדם תהיה תועלת בו, וזה חידוש שמלאכה נבחנת עפ"י התוצאה שלה ביחס לאדם, ולא מצד המעשה. והטעם שיש חידוש במלאכה זו הוא מפני, שכאמור, מדובר במלאכה יוצאת דופן בה אין שינוי ממשי בחפץ הנפעל.

לצודם אלא רק שלא יזיקו אותו, לא רק שאין זו מלאכה הצריכה לגופה, אלא אין מתקיים בזה גדר מלאכת צידה כלל, ועל כן הרמב"ם כתב שדבר זה מותר לכתחילה.

אכן, דברי האבנ"ז נכונים לכאורה דווקא בדעת הרמב"ם והתוספות, הסוברים כי בדבר שאין במינו ניצוד לעולם פטור, אבל לרש"י הסובר שגם בדבר ש'אין במינו ניצוד' יש חיוב צידה, כאשר צד אותו לצורך, נצטרך להסביר באופן אחר. אפשר לומר שרש"י לא דן מצד השינוי שחל אצל האדם הפועל, האם החיה בשליטתו או ברשותו, אלא שמלאכת צידה נמדדת גם היא בהתאם לשינוי שחל בחיה - האם נשללה חירותה ממנה או שלא (אמנם גם רש"י מודה שבציידה שלא לצורך, אף אם בפועל נשללה חירותה של החיה - הדבר מוגדר כמשאצל"ג), ולכן גם בדבר שאין במינו ניצוד, אם צדו לצורך - חייב.¹⁰ נראה כעת סוגיה נוספת שבה נבחן את שיטת רש"י ונעמת שיטתו עם פירושים אחרים על מנת להבין את הגדרת מלאכת צידה.

ד. דבר 'ניצוד ועומד'

הגמרא (קו, ב) הביאה ברייתא המלמדת כי יש להבחין בין צידת חיה עיוורת או ישנה, לבין צידת חיה חולה וזקנה: "תנו רבנן: הצד צבי סומא וישן - חייב, חיגר וזקן וחולה - פטור". הגמרא מבררת מה נקודת ההבדל בין הדברים: "אמר ליה אביי לרב יוסף: מאי שנא הני ומאי שנא הני - הני [סומא וישן - י.נ.פ.] עבידי לרבווי, הני [חיגר, זקן וחולה - י.נ.פ.] לא עבידי לרבווי".

מגמרא זו אנו רואים כי ישנן חיות שאין האדם חייב על צידתן, וכפי שהצענו לעיל - אפשר כי בשל כך נקטה המשנה נקטה 'צד צבי' בדווקא, ללמד כי על תפיסת צבי והדומים לו כן חייבים על צידה.

הגמרא מחלקת בין חיות ש'עבידא לריבווי' לאלו שלא. מצינו שוני בין הראשונים בביאור כוונת המושג: רש"י (ד"ה סומא) מפרש: "לישמט כשמרגישין יד אדם". דהיינו, חיה ישנה ועיוורת יכולה להישמט ולברוח מתחת יד האדם, זאת בניגוד לחיה חולה וזקנה שלא הייתה יכולה לברוח. רבינו חננאל לעומת זאת, פירש שמשמעות המילה "רבווי" היא מארב: "פי' רביי שאורב להן בדרך שהצייד אורב לצודו כדכתיב יארוב במסתר גו". יש להבין האם יש משמעות להבדל שבין רש"י לר"ח.

ברצוננו לטעון, כי אפשר שנחלקו הראשונים ביסוד הגדרת מלאכת צד. בפשטות, מלאכת הציידה היא השתלטות האדם על החיה והבאתה לרשותו. כאמור בפתחה,

10 ולפי זה הצעה האבני נזר היא שלא עפ"י שיטת רש"י כלל, ואינו נזקק לחידושו לשוני בין מלאכת צידה לשאר מלאכות.

יש להבין מהי היצירה שיש בדבר זה, בשל מוגדרת פעולה זו כמלאכה. רש"י הבין שגדר צידה הוא שלילת החירות של החיה, ולכן, כל עוד החיה יכולה להישמט ולברוח לא נשללה חירותה. דהיינו, מבחינת רש"י עצם שינוי יכולת החירות של החיה נחשבת כפעולה משמעותית שהאדם עשה במציאות ובשל כך צידה מוגדרת כמלאכה.¹¹ לכן, חיה ניצודה ועומדת - שאינה יכולה להישמט - נחשבת כחסרת חירות, היא לא נחשבת כבת חורין לעניין מלאכת צידה, ולכן צידתה אינה נחשבת כמעשה צידה כלל.

אפשר כי רבינו חננאל מחדש כאן גדר נוסף, שונה משני הגדרים שהצענו עד כה להבנת גדר המלאכה, והוא שצידה דורשת שהמעשה יהיה "כדרך הציידים".¹² לשיטתו, הנלמד מהגמרא כאן הוא שרק חיה שעל מנת לצוד אותה נדרש מעשה משמעותי נחשב מעשה צידתה למלאכה, בעוד שחיה שלא צריך שום מאמץ משמעותי על מנת לצודה אין בה צידה כלל, ודבר זה לא נחשב כלל כמעשה.

נחמד את ההבדל בין פירושי הראשונים. בניגוד לרש"י, שבוחן את הדברים בתוצאת המעשה - האם כתוצאה מהצידה נעשה שינוי משמעותי בחירותה של החיה (זה גדר צידה לפי רש"י),¹³ ר"ח סובר כי לעולם כתוצאה ממעשה צידה אין שינוי משמעותי בחיה, מבחינתה מה שהשתנה הוא רק המיקום שבו היא נמצאת.¹⁴ לכן הוא מגדיר את המלאכה לאור מעשה האדם, וקובע כי דווקא במקרה שבו האדם צד את החיה "כדרך הציידים" הוא נחשב כעושה מלאכה בשבת, וחייב. בהמשך נטען כי היו ראשונים נוספים שנראה שהלכו בכיוון זה, ובכך ניישב את הקושי שהעיר באבני נזר לגבי מהות המלאכה.

11 כתבנו שעל מנת שמעשה מסוים יוגדר כמלאכה עליו להיות 'פעולה משמעותית', זאת בהתבסס על הגדרת רש"י למושג "מלאכת מחשבת" בתור "מלאכת אומנות" (ביצה יג, ב ד"ה אלא). נציין כי גם בדעת ר"ח שנביא להלן נפרש כי הוא דורש פעולה משמעותית ואינו חולק על כך שנדרשת מלאכה שהיא כמלאכת האומן, אלא שנחלקו הראשונים מה נכלל בגדר זה.

12 ההצעה לגדר זה, וכן הצעות לביאורים בנידונים שנביא בהמשך, מבוססות בין היתר על שיעורו של הרב אריאב עוזר, שיעור מג - "מלאכת צידה"; גרמא במלאכת שבת, בקישור: bit.ly/3NXGBZ1.

אפשר כי מקורו של ר"ח להגדרה זו מצוי בדברי הירושלמי (יג, ה) אודות 'מחוסר נשבים'. ראה בקורבן העדה (שם, ד"ה כל) שכתב: "שצריך לבקש תחבולות על ידי מצודות לתפסו". כפי שראינו לעיל, האבני נזר גם כן טען כי איסור מלאכת צידה נמדד עפ"י התוצאה שלו, ולא עפ"י המעשה, אך הוא לכאורה לא 'הסתפק' במה שכתבנו ברש"י, ששלילת חירות של חיה מהווה שינוי מספיק על מנת להגדיר מעשה זה כמלאכה (וכפי שציינו בפתחה).

14 וכפי שכתבנו בהקדמה, דבר זה מהווה רק "מלאכה גרועה".

ה. ישיבה על פתח של בית וצבי בתוכו; צידה אחר צידה

נידון נוסף הקשור לגדרי המלאכה נוגע לדין המשנה העוסקת בעניין סגירת דלת של בית לאחר שנכנס צבי לתוכו:

צבי שנכנס לבית ... ישב הראשון על הפתח ומילאהו, ובא השני וישב בצידו, אף על פי שעמד הראשון והלך לו - הראשון חייב, והשני פטור. הא למה זה דומה - לנועל את ביתו לשומרו, ונמצא צבי שמור בתוכו.

(משנה שבת קו, ב)

בסיפא של המשנה מתואר מקרה שבו התיישב אחד על הפתח וחסם אותו, ובכך למעשה צד את הצבי שבתוך הבית. לאחר מכן, אדם נוסף בא וישב לצידו של האדם הראשון. כעת, הלך האדם הראשון. במקרה זה, פוסקת המשנה כי הראשון בלבד חייב. במבט ראשון, אין כל קושי במשנה זו - בישיבתו השני לא עשה דבר, אלא התיישב בפתח שבו יש כבר צבי שניצוד ועומד, ולכן אינו חייב על ישיבתו. גם כאשר נותר לשבת במקומו, לא עבר כל איסור - אין אדם מצווה לשחרר חיה שניצודה, ועל כן אין חיוב על המושך ישיבתו. אולם, התקשו המפרשים מהו המקרה המדובר, כיצד הלך הראשון - הרי השני ישב מאחוריו ואם כן, לכאורה על מנת שהראשון ילך לדרכו, נאלץ השני לפנות לו את הדרך. בזמן זה, נוצר פתח שממנו היה יכול הצבי לברוח. כעת, כשהשני התיישב שוב במקומו, הוא גרם לצידה מחודשת של הצבי, ועל כך הוא אמור להתחייב.

בשל כך כתב התו"ט שמדובר שהראשון פנה והלך אל תוך הבית, ולא נוצר פתח שבו יכול הצבי לברוח. אבל המגן אברהם הביא את דברי התו"ט הנ"ל וחלק עליו מכל וכל:

כתב התו"ט שהלך לתוך הבית וכו'. ותימא דאטו מי שיש לו תרנגולת בתוך ביתו ונפתחה הפתח יהא אסור לסותמו אלא ע"כ כיון שהוא ניצוד כבר שרי ה"נ כן, דהא רש"י כתב דאין זה אלא כשומרו לצבי שהי' לו מאתמול".

(מג"א או"ח שטז, יא)

לדעת המג"א אף אם נאמר שהראשון קם והלך ולצורך כך השני נאלץ לזוז ממקומו, אין במה שחזר השני והתיישב בפתח שום איסור של מלאכת צידה. לכן לשיטת המג"א המשנה לא עוסקת דווקא במקרה בו השני הלך לתוך הבית. מדבריו משמע שהבין שכיוון שהצבי כבר ניצוד ועומד - מצוי בתוך הבית - שוב אין בו איסור צידה, ואף העובדה שנוצר פתח לרגע קצר שעלול לאפשר לו לברוח לא מוציאה אותו מגדר ניצוד ועומד שהיה בו בעקבות מעשה הראשון. לשיטת המגן אברהם עולה לכאורה כי במקרה כזה אין צידה אחר צידה: "אטו מי שיש לו תרנגולת בתוך ביתו ונפתחה הפתח יהא אסור לסותמו אלא ע"כ כיון שהוא ניצוד כבר שרי".

יש להבין במה נחלקו האחרונים. מהרב אב"י סילבצקי שמענו, שיתכן ונחלקו התו"ט והמג"א האם איסור צידה הוא איסור במעשה צידה או בתוצאת הצידה, וכפי שהעמדנו לעיל את מחלוקת רש"י ורבינו חננאל. התו"ט סבר שהאיסור הוא בתוצאה - שלילת חירות החיה. כיוון שכך, כאשר הראשון כבר צד את הצבי, אז לשני הותר להתיישב. אך אם הראשון קם והלך לבחוף, אזי אפילו שהצבי היה ניצוד ועומד, בסופו של דבר ברגע שהאדם התיישב שוב (אם נאמר שהראשון לא הלך לתוך הבית אלא יצא החוצה, דבר הגורר בהכרח שהשני נאלץ לזוז), נוצרה בפני הצבי האפשרות להשיג את חירותו מחדש, והשני ביישבתו - סגר מחדש בפני הצבי את האפשרות לברוח, וע"כ נחשב דבר זה לצידה. לעומתו, המג"א סבר שאיסור צידה הוא איסור במעשה, מעשה בחפץ הניצוד - כגון השתלטות האדם על החיה, וכאן כיוון שהצבי כבר היה שמור (וכלוא) על ידי הראשון בתוך הבית במה שהאדם השני התיישב (גם אם זו על מנת לפנות לחברו את הדרך) אין מעשה של צידה, שכן החיה כבר הייתה בשליטתו והוא רק שב והתיישב בפתח, וזה יסוד סברתו לכך שאין צידה אחר צידה¹⁵.

ו. פסיק רישא בצידה

1. סגירת דלת של בית לשומרו וצבי בתוכו

הצענו לעיל כי ישנה מחלוקת בין המג"א לתו"ט בשאלה האם החיוב בצידה נובע מהמעשה או מהתוצאה. אפשר ששתי האפשרויות הללו עמדו בבסיס מחלוקת ראשונים נוספת הקשורה לאותה המשנה.

כאמור, המשנה (קו, ב) כתבה שמותר לשני לשבת אם הראשון כבר ישב, והשוותה זאת לנועל דלת של בית שצבי בתוכו: "הא למה זה דומה - לנועל את ביתו לשומרו, ונמצא צבי שמור בתוכו". בפשטות, המקרה הנידון הוא מקרה בו האדם נעל (כנראה הכוונה 'סגר', ולא נעל בדווקא) את ביתו הוא לא ידע שיש צבי בתוכו, ואז נמצא הצבי שמור בתוכו.¹⁶ וכן נראה מפירוש רש"י (ד"ה ונמצא): "שהוא ניצוד כבר, שמור בתוכו".¹⁷

¹⁵ הרב בנבצל בספרו (לעיל הערה 5) מסביר את סברת המגן אברהם בכך שבעל חיים שכבר הרגיש פעם אחת את שלילת חירותו לא שייכת בו שוב צידה (וכנראה - זה ההבדל בין ישיבת הראשון, שהוא זה שגרם לשלילת החירות, לישיבת השני לאחר שהראשון קם והלך - המותרת). ועוד עיין במאמרו של הרב צבי הבר, "הנועל את הבית עליו ועל הצבי שבתוכו", מדברה ז (תשפ"ב) באות ב מה שכתב להסביר בדעת המג"א.

¹⁶ נציין כי התוס' (ד"ה למה זה דומה) התקשו בדמיון שעשתה המשנה בין המקרים, ותמהו מה מוכיח מקרה אחד למשנהו, הרי שניהם מביעים אותו רעיון: "ואם תאמר מאי אולמא הך מהך, ונראה לריב"א דס"ד דבא וישב בצידו ליתסר משום דמיחזי דלהוסיף שמירה לצבי הוא

מקורו של דין זה בתוספתא (שבת יב, ז), שם מבואר שאף שכשתוצאה ממעשה סגירת הדלת הצבי ניצוד, אין חובה על האדם לפתוח את הדלת לשחרר את הצבי הואיל וזה לא נחשב שעשה איסור "מפני שקדמה צידה למחשבה"¹⁸.

לפי זה, יש לדון מה יהיה הדין במקרה בו האדם יודע שנכנס הצבי לבית, ואז רוצה לסגור את ביתו. בפרט יש לעיין, שאף אם נאמר שכשסוגר את הדלת רק על מנת לצוד את הצבי אין ספק שהדבר יהיה אסור, מה יהיה הדין כאשר לא רוצה לסגור את ביתו על מנת שהצבי יישאר שם אלא רק כדי לשמור את ביתו. הרשב"א הביא את דברי הירושלמי, מהם משמע שאפילו במקרה בו האדם מתכוון לצוד את הצבי, כל עוד כוונתו גם לשמור את ביתו אין איסור לסגור את ביתו ומותר לעשות כן לכתחילה:

ובירושלמי נראה שהתירו לנעול לכתחלה ביתו לשמור ביתו וצבי שבתוכו, דכיון שהוא צריך לשמור ביתו אף על פי שעל ידי כך ניצוד הצבי ממילא מותר ובלבד שלא יתכוין לשמור את הצבי בלבד. דהכי גרסינן בפרקיין דהכא ר' יוסא בר' בון בשם ר' חונא היה צבי רץ כדרכו ונתכוין לנעול בעדו ונעל בעדו ובעד הצבי - מותר, ראה תינוק מבעבע בנהר ונתכוין להעלותו ולהעלות נמלה של דגים עמו מותר, רבי יוסי בר בון בשם ר' חונא היה מפקח בגל ונתכוין להעלותו ולהעלות

בא". תירוצם הולם את העמדת הר"ן (שכמותו כתב ג"כ הרשב"א), במקום שכתב כי היינו חושבים שבצידיה יש איסור גם בהוספת שמירה, כאשר המשנה מחדשת שאין איסור בכך. לכאורה נראה שרש"י יודע זאת לא רק מדקדוק לשון המשנה אלא מהגמרא בהמשך (קז, א) שלמדה מהמקרה של נועל את ביתו לשני שישב שהדבר מותר לכתחילה ("מכלל דפטור ומותר - שמע מינה"), ולכאורה כאן מדובר שישב על מנת להשאיר את הצבי בבית, ואין סברא שבנועל את ביתו יהיה מותר לכתחילה אם סוגר רק על מנת לצוד את הצבי, ולכן מוכח שהדמיון בין המקרים הוא כשלא ידע שהצבי בבית ולא סגר על מנת לצודו אלא כי זה דרך העולם, שאנשים סוגרים את ביתם. לכן כתב רש"י שם (קז, א ד"ה לנועל את ביתו): "דכל אדם עושים כן". יש בדברים אלו יסוד חשוב בדיני צידה, לפיו אין לנקוט שצידה היא איסור מתמשך בו בכל רגע ורגע שהחיה בבית האדם הוא נחשב כצד אותה, אלא דנים ברגע הצידה בלבד. כך נראה גם מדינו של רב בגמרא (קז, א): "נכנסה לו צפור תחת כנפיו - יושב ומשמרו עד שתחשך". כאשר נכנסה הציפור תחת בגדיו של האדם לא אומרים שחובה על האדם לשחרר את הציפור. אכן לכאורה היה מקום לדון בדבר זה מצד 'הנאה ממעשה שבת', שאם האדם צד את הצבי וסגר עליו את דלת ביתו, אפילו בטעות, יהיה אסור לו ליהנות מצידה זו ולכן חובה עליו לשחרר את הצבי. אבל נראה שלא שייך לדון כאן בהנאה ממעשה שבת, כי שם מדובר במקרה שבו האדם עשה מלאכה (במזיד או בשוגג), אבל הכא האדם לא עשה שום מלאכה, אלא רק סגר את דלת ביתו ("וכל אדם עושים כן" - רש"י) ואפשר שכיוון שלא ידע שהצבי בתוך הבית הוא יותר דומה לאנוס במה שצד אותו, וע"כ לא אומרים כי אסור לו ליהנות במוצ"ש מהצבי שניצוד ושהוא צריך לפתוח לו דרך מילוט כעת.

צורך של זהובים עמו מותר, ולפי זה הא דאמרינן ונתכוין לנעול בעדו לא בעדו בלבד קאמר אלא אם נתכוין לנעול אף בעדו קאמר, ולומר שאילו צריך לנעול בעדו מותר אף על פי שמתכוון שיהא הצבי ניצוד בתוכו.

(רשב"א שבת קז, א ד"ה תוספתא)

לפי הרשב"א מהירושלמי ניתן ללמוד כי מותר לאדם לנעול לכתחילה את ביתו, אפילו שמתכוון שהצבי יהיה ניצוד בתוכו, כל עוד לא מתכוון לדבר זה בלבד. דבר זה מפליא ודורש בירור, כיצד ייתכן שיהיה מותר לאדם לסגור את ביתו כאשר הוא יודע שיש צבי בתוכו, ואף מתכוון לצוד אותו. הר"ן דחה את דברי הרשב"א וחלק עליו מכל וכל:

ודבריו תמוהים בעיני הרבה היאך אפשר שאפילו במתכוין לנעול בעדו ובעד הצבי היא מותר וכי מפני שהוא צריך לנעול ביתו נתיר לו לעשות מלאכה בשבת. ולא עוד אלא שאני אומר שאפי' שאינו מתכוין לנעול בעד הצבי כל שהוא ידוע שהצבי בתוכו ושאי אפשר לו שלא יהא הצבי ניצוד בתוכו אסור והיינו דאמרינן בכולה מכלתין דמודה ר' שמעון בפסיק רישיה ולא ימות.

(ר"ן שבת לח, א-ב בדפי הרי"ף ד"ה והרשב"א)

הר"ן תמה על הרשב"א כיצד ייתכן שהוא מתיר לנעול את דלת הבית כשהצבי בתוכו, הרי הצבי יהיה ניצוד על ידי זה "וכי מפני שהוא צריך לנעול את ביתו נתיר לו לעשות מלאכה בשבת". עוד הוסיף הר"ן, שאף אם נאמר שהאדם לא מתכוון לצוד ועל כך נרצה לבנות את היתר הדבר, לא יהיה בכך הסבר מספק - כיוון שסוף סוף הצבי בוודאי יהיה ניצוד, יש כאן מקרה של 'פסיק רישא' ואפילו רבי שמעון שפוטר ב'אינו מתכוון' מודה ב'פסיק רישיה ולא ימות' (כמבואר בדף עה, א).¹⁹

האחרונים עמלו ליישב דעת הרשב"א. נעיין בדברי השלטי גיבורים מדבריו יוצא כי לרשב"א שיטה ייחודית בגדרי 'פסיק רישא':

19 נציין כי מכוח זה פירש הר"ן אחרת את דברי הירושלמי. לטענת הר"ן, אין מחלוקת בין הירושלמי לבבלי, והמקרה המתואר הוא מקרה דומה לזה שהסברנו שמופיע במשנה, שכאשר האדם סגר את הדלת הוא לא ידע שיש צבי בתוך הבית, ולכן נקט לשון "נמצא", והדין הוא כאמור שבמקרה זה פטור האדם מלפתוח את הדלת במיוחד על מנת לשחרר את הצבי ("מפני שקדמה צידה למחשבה", כדלעיל). לדבריו אין להשוות בין מקרה זה למקרים הנוספים המובאים בירושלמי, ומדקדוק הלשון מוכח שכאן לא מדובר שכוונת האדם לשמור את הצבי, שכן הוא כלל לא ידע שהצבי בבית, ואם היה יודע זאת - טוען הר"ן - היה נאסר עליו לסגור את הדלת. וזאת אף אם נתכוון לשמור את ביתו לבד, אז אסור מפני שהצידה תהיה 'פסיק רישא', וכל שכן כאשר כוונתו לצוד את הצבי ואז עושה צידה בשבת.

והשתא לדברי הרשב"א נמצינו למדים דאע"ג דקי"ל דפסיק רישא אסור, היינו דווקא שבאותו מעשה דעביד הפסיק רישיה אינו מתכוין ואינו עושה דבר היתר עימו, אבל אם באותו הפסיק רישיה שעושה עושה כ"ג דבר היתר עימו ויתכון גם לדבר היתר אז אפילו עביד פסיק רישיה ומכוין גם לו שרי.²⁰

(שלטי גיבורים לח, א אות ג)

לדבריו, הרשב"א הבין כי איסור מלאכה שתיצור פסיק רישא הוא דווקא כאשר עושה מעשה אסור, (כגון הורדת ראש התרנגול, שהוא הדוגמא לפסיק רישא ולכן המעשה עצמו - אסור). אבל סגירת דלת של בית אינה מעשה אסור, וגם התוצאה שלה אינה אסורה, שביתו יהיה שמור. אלא שלמעשה ישנה תוצאה נוספת אסורה, ולפי הרשב"א מעשה היתר שיש לו גם תוצאה אסורה אינו אסור ולכן התיר לסגור את הדלת.²¹ אולם על דברי השלטי גיבורים יש לעיין, משום שלכאורה בכל מקרה של פסיק רישא מדובר

20 השלט"ג אף הוסיף שמדברי הרשב"א יוצא חידוש גדול יותר: "ובאמת כי קולא היא זו ואני כתבתי בחדושי דכל מעשה שאפשר לעשות זולת הפסיק רישיה אז אפילו עביד אותו מעשה אפילו בפסיק רישיה שרי כי לא מתכוין לעשות בפסיק רישיה והארכתי שם. ומדברי הרשב"א סיוע גדול לדברי כי ק"ו הם דברי מדבריו".

21 בשבט הלוי (ג, מא) כתב שסגירת דלת של בית היא פעולת היתר מובהקת, ולכן אין שום מקום לאוסרה אף שתגרום לפסיק רישא, ולא בזה אמרו פסיק רישא, ונראה את דבריו: "אבל במלאכת צידה בענין נעילת דלת יש בה דבר מיוחד לחייב שלא מצינו במק"א דבכל מלאכה או עושה הפעולה המיוחדת למלאכת איסור כחורש או שעושה פעולת היתר שעושה עמה גם חורש כגרידת ספסל וכדומה, וכן צידה בידים או במצודה היא פעולה מיוחדת לצדיה, אבל נעילת דלת היא פעולה מובהקת של היתר שעושים בין אם צבי בבית בין אין צבי בבית ואין היות צבי בבית מוסיף תוספת מלאכה על נעילת ההיתר כלום, וע"כ יש חידוש בזה שנעילת דלת מתיחסת לענין צידה בכלל לכן ס"ל להרשב"א דדוקא כשידע שהצבי בבית ונעל ביתו לשם צידה דאז החשיב נעילת דלת לפעולת צידה לבד, אבל כל שכיון לנעילת דלת באמת נעילה הרגילה שוב גם אם ידע שיש צבי וכיון גם לזה, מ"מ כיון שכיון לנעילת דלת של היתר שוב אין הנעילה מתיחסת כלל לצידה כיון דתוספת המחשבה של צידה רק תוספת מחשבה לבד, לא תוספת מלאכה כלל, ונשאר התוצאה של צידה, תוצאת איסור בלי מלאכת איסור, וע"ז לא חייבה תורה כנ"ל, ואינו דומה לשאר פס"ר דמלאכת ההיתר עושה גם פעולת האיסור ואנו יכולים ליחס ההיתר כפעולת איסור להקרא אב או תולדה, משא"כ נעילת דלת דנעשה רק ע"י אחשבה לבד, זהו דעת הרשב"א. והר"ן חולק בזה ולדבריו נעילת דלת לענין צידה ככל שאר מלאכות שבשבת שבפס"ר גרידא נחשב כעושה מעשה צידה בידים".

נציין כי לסברא מחודשת זו השלכה לימינו בעניין הפעלת חיישנים ע"י האדם. ראה במאמרו של הרב שמואל וואזנר בנושא (תחומין כג, עמ' 277-278). הפנייה לדבריו ראיתי במאמרו בנושא של יצחק שוקר, "מלאכת צד", קול ברמה כח (תשע"ו) עמ' 201-208.

שהאדם עושה פעולה מותרת הגורמת למלאכה אסורה, ומה שונה מקרה זה משאר מקרי אינו מתכוון ופסיק רישא המובאים בש"ס (כגון גרירת ספסל היוצר חריץ (כב, א); סתימת נקב החבית בדבר הגורם לסחיטה ('סוכרייתא דנוייתא' כתובות ו, א. ועוד).²² מפני קושי זה ננסה להסביר את חידושו של הרשב"א לאור דברי מרכבת המשנה.

מרכבת המשנה (י, נג) הביא גם כן הסבר לדברי הרשב"א, ומדבריו יוצא כי חידושו של הרשב"א אינו דין בגדרי פס"ד באופן כללי, אלא חידוש הקשור למהותה של מלאכת צידה שהיא, כאמור, מלאכה ייחודית בה אין שינוי בגוף הדבר. דבר זה מאפשר, לפי מרכבת המשנה, את הסברת דינו של הרשב"א דווקא במקרה זה:

והטעם כנ"ל הי"ז דכל עיקר מלאכת צידה איננה מלאכה בידיים מצד העצם כמו טחינה וקצירה אלא מצד המקרה כשיש צבי בתוכו ונועל ומתכוון לצבי אבל בלא כוונה אין עליה שם מלאכה כלל ומשו"ה אין לך שחייב אלא המתכוון לצוד ומי שאינו מתכוון לצוד פטור אף על גב דהוה פסיק רישא.

(מרכבת המשנה שבת י, נג)

מרכבת המשנה מסביר שכיוון שבציידה אין שינוי בגוף הדבר הנפעל - "אינה מלאכה בידיים מצד העצם" - אזי היא נקבעת כמלאכה רק על פי מחשבת האדם. לכן, במקרה שבו האדם לא עשה את הפעולה מתוך כוונה לצוד (ולרשב"א: מתוך כוונה לצוד בלבד) אלא סגר את הדלת במטרה לשמור את ביתו, ממילא אין בזה "שם מלאכה כלל", ולכן אין איסור בכך.

ביסוד המחלוקת על פי הדרכים שהצענו לעיל אפשר כי בין הרשב"א והר"ן קיים שוני מהותי בהגדרת מלאכת צידה, ומפני כך חלקו: הרשב"א שהתיר לסגור את הדלת "ואפילו מתכוון לשמור הצבי" (כל עוד לא מתכוון זאת לבד), לא חושש כאן לפסיק רישא באינו מתכוון הואיל וכאן הוא מתכוון ממש לדבר זה, ובכל זאת סובר שאין פה איסור צידה, זאת מפני שלדעתו צידה הוא איסור במעשה, ולמעשה צידה ישנה דרך מסוימת שבה היא נעשית. אפשר שזה כפי שראינו לעיל שנקט ר"ח: "כדרך הציידים, שצייד אורב לטרפו". סגירת דלת של בית אינה 'מעשה צידה', אלא מעשה שמירת הבית. לכן, כל עוד אין כוונתו לצוד את הצבי בלבד (אז וודאי שהדבר יוגדר כמעשה צידה, כי כך צדים - סוגרים את הדלת בפני חיה שבתוך כלוב או בית), אין כאן מעשה צידה אלא מעשה שמירת הבית, ולכן אין בדבר זה איסור אפילו מתכוון ממש שעל ידי כך 'ירוויח' גם את צידת הצבי.²³

²² כן הקשה גם הגר"ש שקופ בחידושו למסכת כתובות (סימן ו), וז"ל: "ודבריו מכוסין ממני הלא הנועל בשבת מכוון רק לבעילה וכן גורר ספסל וכל דוכתא כן ולא יצוייר כמעט שיעשה אדם מעשה בלא שום כוונה לאיזה מטרה". יישובים לקושייה זו ראה במאמרו של הרב צבי הבר (לעיל הערה 15), אות ד.

הר"ן לעומתו, סבר שמעשה צידה הוא דבר שנמדד בתוצאה, ואשר על כן כיוון שכתוצאה מסגירת דלת ביתו הצבי יהיה ניצוד, אין זה משנה שלא התכוון לכך - סוף סוף תהיה פה צידה ולכן הדבר אסור. לפי זה מובן מדוע אסר זאת אפילו כאשר התכוון לשמור את ביתו בלבד ולא התכוון לצוד את הצבי כלל, כי עדיין יהיה בזה "פסיק רישא" שבו גם ר"ש מודה.²⁴

2. פריסת מחצלת על גבי כוורת של דבורים

הנושא של פסיק רישא בצידה בא לידי ביטוי בסוגיה נוספת. הגמרא במסכת ביצה מביאה ברייתא לגבי פריסת מחצלת על כוורת בשבת:

תא שמע: פורסין מחצלת על גבי כורת דבורים בשבת, בחמה - מפני החמה, ובגשמים - מפני הגשמים, ובלבד שלא יתכוין לצוד.

(ביצה לו, א)

הגמרא דנה כיצד הדבר מותר. בברייתא נאמר: "פורש עליהן.. ובלבד שלא יתכוון לצוד", אך לכאורה, מה בכך שאינו מתכוון לצוד, הרי בפועל בוודאי שהדבורים יכלאו בכוורת והוי פס"ד שתהיה זו צידה. הגמרא הציעה שאולי הברייתא היא כדעת רבי שמעון, הסובר שדבר שאינו מתכוון מותר, אך דחתה זאת שהרי כאן מדובר ב'פסיק רישא' בו מודה רבי שמעון. לכן כתבה הגמרא שהברייתא באמת אליבא דרבי יהודה, ומדובר כאן שלכוורת יש "כוי", דהיינו חלונות, ואז אין פסיק רישא שהדבורים יילכדו בכוורת. וכך כתב רש"י (שם, ד"ה דאית): "חלונות יש בדפנותיה, ואף על פי שמכסה את פיה - אינן ניצודין אם לא יכסה גם את החלונות". לפי זה כתבה הגמרא שיש לשנות את

23 אח"כ מצאתי בס"ד דברים מעין אלו בחידושי הגרש"ש לכתובות (סימן ד(ו)) שהתקשה בתירוץ השלטי גיבורים (שכתב גדר כללי בפסיק רישא) וכתב שיש דין ייחודי במלאכת צידה, שכיוון שצידה היא מלאכה שבמעשה, אם כן לא שייך בה 'פסיק רישא' (שהוא דבר שתלוי בתוצאה): "ולענ"ד נראה דהרשב"א מחלק בין מלאכת צידה לשאר מלאכות, דבמלאכת חורש המלאכה היא מה שנעשה חריץ בקרקע וכן בנטילת נשמה כן וכל כה"ג אבל בצידה אין המלאכה מה שהצבי נשמר דהרי לא עשה שום שינוי בהצבי אלא המעשה שעושה שיהיה ניצוד זהו מלאכת צידה ומשו"ה כשעשה הנעילת דלת בשביל מטרה אחרת ג"כ אז אין הנעילה מעשה צידה ומה שהוא ניצוד ממילא אינה צידה". וכן בהמשך (ד"ה עפ"ו): "דצידה עיקר המלאכה היא המעשה לצוד ולא עצם ההכנסה לרשותו את דבר הניצוד, ומשו"ה אם עיקר כוונתו לשמור את ביתו בכלל אין שם מלאכת צידה בנעילת ביתו".

24 נציין כי להלכה לא מצינו שהשו"ע התייחס במפורש לדין זה, ולא כתב מה ההלכה במקרה כזה, אבל המג"א (שטז, יא) ציין לדברי הרשב"א עפ"י הירושלמי, והשלט"ג הנוכח, וסיים "ומכל מקום אין להקל", ואם כן יוצא שהחמיר שלא לסגור הדלת לכתחילה אם יודע שהצבי בתוכו וחש לפסיק רישא בצידה.

גירסת הברייתא, ולא לומר "ובלבד שלא יתכוין לצוד", אלא "ובלבד שלא יעשנה מצודה". אולם בתוספות וברשב"א התקשו בדברי רש"י, כי לפי פירושו יוצא שכל ההעמדה שבלבד שלא יעשנה מצודה היא דווקא אליבא דרבי יהודה, שהברייתא כמותו, אבל לר' שמעון משמע שיהיה מותר לו לכסות את כולה, אפילו את החלונות, וקשה - הרי זה פסיק רישא. לכן פירשו התוספות (לה, ב ד"ה אלא) והרשב"א (לו, א ד"ה ובלבד) שמדובר שבכוורת יש חור קטן שאינו נראה, ואז אין בכך פסיק רישא שהדבורים יישארו בכוורת, ולכן לר"ש זה מותר שכן אינו מתכוון, אבל לרבי יהודה, אם מכוון לצוד - גם במקרה כזה אסור, כיוון שרצונו שהדבורים יישארו בכוורת, ולא ימצאו את החור המוליך אותן החוצה (ולרבי יהודה מותר רק בחור גדול הנראה לדבורים).

נראה שחבר לשיטת רש"י הוא הרמב"ם (כה, כה; הובאו דבריו ע"י הגרש"ש, כדלהלן) שהביא דין מחצלת של דבורים כלשונה, וכתב "ובלבד שלא יתכוין לצוד", ולא ציין שצריך בדווקא שיהיו בה חורים (=כוי).²⁵

ביסוד המחלוקת בין הראשונים כתב בחידושי הגרש"ש שהדבר בעצם תלוי בהתייחסות למלאכת צידה, ויש ביניהם מחלוקת יסודית האם באמת יש חשש לפסיק רישא במלאכת צידה:

אמנם גם בתוס' שם הביאו דברי רש"י שהם תמוהין ג"כ וכו'. ועי' בחי' הרשב"א שהקשה מעצמו הא הוי פסיק רישא ותירץ כתירוץ התוס' וכו' ולדינא י"ל לפי דעתי דזהו ג"כ שיטת רש"י שהביאו התוס' דסובר דבצידה ליכא דין פסיק רישא, וגם מדברי הרמב"ם בה' שבת פ' כ"ה ה' כ"ה מוכח להדיא כן דמביא הך ברייתא כלשונה ולא כתב דמיירי דאית ביה כוי, ובהרה"מ כתב שם דמיירי כן דאל"ה הוי פסיק רישא. אבל זה תימא איך לא הזכיר הרמב"ם תנאי זה. וכו' ולפ"ו הראינו מקום דגם שיטת רש"י והרמב"ם ז"ל הוא כשיטת הרשב"א.

(חידושי ר' שמעון שקופ כתובות סימן ו)

25 אכן המ"מ שם כן ראה לנכון לציין את התנאי שכתבו הראשונים: "ובלבד שלא יתכוין לצוד ואינו הכרח שיהיו ניצודים שאם לא כן כבר מבואר פרק ראשון שאע"פ שאינו מתכוין אסור אלא אפשר שיהיו ניצודין ואפשר שיברחו וכ"כ ז"ל ומבואר הוא".

26 כוונתו לרשב"א בסוגיית סגירת דלת הבית וצבי בתוכו, אשר ראינו לעיל (ובו הוא עסק לפני כן). נציין כי לכאורה יוצא שיש סתירה בשיטת הרשב"א, שבסוגיה לעיל במסכת שבת לעניין סגירת הדלת כתב שאין פסיק רישא בצידה, והסברנו שזה משום שהדבר תלוי במעשה, ואילו כאן בסוגיה דביצה יוצא מקושייתו על רש"י שהוא כן חושש לפ"ר במלאכת צידה, וראיתי בס"ד שכך ציין הגרש"ש בעצמו בהמשך דבריו. נעיר כי אפשר שבעצם זו מחלוקת בין הבבלי לירושלמי, שהרי הרשב"א בסוגיה של סוגר הדלת עסק

נראה כי הגרש"ש מסתמך על מה שכתבנו לעיל, שכיוון שצידה היא מלאכה מיוחדת בה אין שינוי בגוף הדבר, והמעשה מוגדר עפ"י כוונת האדם, אזי לא שייך לחוש בה לפסיק רישא.²⁷ והוא מעמיד כי בשיטה זו הולכים גם רש"י והרמב"ם. הסבר זה לביאור דברי הגרש"ש נתבארו ע"י הרב אריאב עוזר:

ופירש הגרש"ש על פי סברתו הנ"ל שבמלאכת צידה אין אמור דין 'פסיק רישיה' לפרש"י, כי גדרה של מלאכה זו היא סובייקטיבית לאדם, שהרי בניגוד לשאר מלאכות, לא נעשה במלאכה זו שום שינוי בגוף החיה עצמה, אלא השינוי הוא בהיות הבע"ח נתון עתה תחת יד האדם, וא"כ מהות המלאכה היא שליטת האדם עליה. על כן כשפורס מחצלת על הכוורת מפני הגשמים וכד', יש כאן בעצם שני 'מעשים' חלוקים; מעשה של הגנה מפני החום ומעשה של השתלטות על הדבורים. וסובר רש"י שאפילו באופן שהדבורים כלואים ואינם יכולים לצאת, כל שאינו מתכוין לשלוט עליהם אלא להגן, אין כאן מעשה השתלטות אלא מעשה אחר, ועל כן אף בפס"ר פטור.²⁸

(הרב אריאב עוזר, שיעור מג - מלאכת צידה; גרמא במלאכת שבת)

ז. גרמא בצידה

1. צידה ע"י מצודה

במשנה נחלקו בית שמאי ובית הלל במספר מלאכות שתחילתן עשויה ביום חול והם יימשכו לתוך השבת, האם יש איסור בעשייתם בערב שבת - האם מצווה האדם אף על 'שביתת כליו' או שלא. אחת המחלוקות נוגעת לעניין פריסת מצודה לפני שבת:

בשיטת הירושלמי, אבל עדיין לכאורה הדבר דורש יישוב בהבנת שיטת הרשב"א עצמו, וצל"ע.

על חידושו של הגרש"ש קשה, מפני שלכאורה בפשט הגמרא מפורש כי יש לחוש לפסיק רישא גם בצידה במקרה זה, במה שדחתה את ההצעה להעמיד את הברייתא כרבי שמעון. וצל"ע.

נציין כי לעיל (אות ג) העמדנו ששיטת רש"י היא שגדר צידה הוא שבאמת יש שינוי בגוף החיה, במה שנושללה חירותה, ואין הוא סובר שהדבר תלוי במעשה הצידה של האדם - בעצם ההשתלטות על החיה (כפי שמציין הרב עוזר כאן), או בפרישת המצודה כדרך הציידים (כפי שהצענו לעיל בשיטת ר"ח והרשב"א). אין בכך קושיה מכמה טעמים: א. אפשר שרש"י מפרש כל סוגיה לפי עניינה. ב. יותר נראה לומר שהאחרונים הבינו שכלל אין בצידה ממד של שינוי בחיה עצמה, מפני שכפי ציינו בפתיחה, העובדה שהיא רק משנה את מיקומה זו "מלאכה גרועה". לכן אפשר לומר שגם בדעת רש"י רצו להסביר באופן שדן מצד פעולת הגברא - השתלטות האדם על החיה (אמנם לפי זה את דברי רש"י לעיל נצטרך להסביר גם כן באופן אחר. וצל"ע).

בית שמאי אומרים: אין פורסין מצודות חיה ועופות ודגים אלא כדי שיצודו מבעוד יום, ובית הלל מתירין.

(משנה שבת יז, ב)

בית שמאי מתירים לפרוס את המצודה אם תוכל לצוד מבעוד יום, אבל בשבת - לא, מפני שכאמור הם מחייבים על שביתת כלי האדם אפילו בדברים שפועלים מאליהם. התוספות על אתר (ד"ה אין) הוסיפו הערה מחודשת בדין צידה בשבת בלא קשר למחלוקת התנאים בעניין שביתת כלים:

אף על גב דבשבת נמי אם פירש מצודה אינו חייב חטאת שאינו יודע אם יצוד אם לאו, מ"מ גזרו לפרוש מצודה, דפעמים אתי לידי חיוב חטאת כגון שבשעת פריסתו ילכוד.

(תוספות שם)

התוספות מחדשים שאם אדם פרס מצודה אפילו בשבת עצמה לא יתחייב משום צידה, כי "אינו יודע אם יצוד או לא". לכן, אמרו התוספות שכל הגזירה בפריסת מצודה בערב שבת היא גזירה שמא יבוא לידי מקרה שבו פרס את המצודה בשבת ומיד לכד את החיה, אז חייב חטאת על מעשה זה. מהתוספות משמע שאם האדם יודע בוודאי שייצוד - כן יתחייב על פריסת המצודה בשבת.²⁹ לכאורה, שיטת התוספות מובנת, משום שלכאורה אין טעם לפוטרו - האדם עשה מלאכה, התכוון אליה, והיא אכן קרתה. אולם בתוספות רא"ש, אף שהסכים גם כן לדינו של התוספות, כתב טעם שונה לגמרי, ממנו משמע שחולק על מה שכתבנו:

אף על גב דאי עביד לה בשבת לא מחייב חטאת דאינו צד בידים, אפי' הכי אסרו לפרוס מצודה לפי שלפעמים יבא לידי איסור דאורייתא שבשעת פרישה ילכוד חיה או עוף דהכי קתני בתוספתא הפורס מצודה לבהמה או לעוף אם נכנסו לתוכה חייב.

(תוספות הרא"ש שם)

על פי תוספות הרא"ש טעם הפטור הוא לא כפי שכתבו התוספות,³⁰ משום "שאינו יודע אם יצוד אם לאו", אלא כי "אינו צד בידים" (וכ"כ גם הרשב"א). משמע לפי זה שאפילו אם יודע שבוודאי המצודה תלכוד את החיה - פטור, כל עוד הצידה אינה נעשית מיד כשפרש את המצודה. כנראה טעם הדבר הוא שהתוס' רא"ש הבין שאז

29 וכ"כ בדעת התוספות הפרי מגדים (שטז, א"א ס"ק ט).

30 בשפת אמת על אתר (הובא בהערה 44 להלן) הבין את התוס' כתורא"ש, שסובר גם הוא שהפורש מצודה פטור משום גרמא, ע"ש.

הדבר נחשב "גרמא", ורק כאשר ממש צד בידיו או כשמיד שהניח את המצודה החיה נלכדה - הדבר מיוחס אליו, ואז גם הוא מודה שבזה איכא איסור דאורייתא, ומובן - שאז הדבר מוגדר כמעשה בידיים. במרכבת המשנה (י, כב) כתב שגם כך דעת הרמב"ם בזה, ועל כן לא כתב בשום הלכה הנוגעת לצידה מקרה של הפורש מצודה.³¹

כאמור, בדעת התוספות ניתן להבין שהם חולקים על כך וסוברים שכל עוד 'וודאי יצוד' הדבר כן נחשב צידה, ואפילו שהדבר קרה לאחר זמן ולא היה ממש מעשה בידיים. אם כן, יש להבין במה נחלקו. ניתן לבאר, שדעת התוספות היא שהואיל ו"דרך הציידים" היא שכאשר משימים את המצודה והיא צדה לאחר זמן, אם כן הדבר נחשב דרך המלאכה וחייב עליה אפילו שהיא נעשית באופן של גרמא.³² אפשר ששיטת התוספות מבוססת על חידושו של הרא"ש בעניין מלאכה זורה שנעשית כולה לכאורה בעזרת הרוח וע"י גרמא ובכל זאת חייבים עליה. כך כתב הרא"ש במסכת בבא-קמא לבאר מדוע יש חילוק בין גרמא בנזיקין שפטור לגרמא בשבת בה יש מקרים שחייב:

דהתם מלאכת מחשבת אסרה תורה אף על פי דלא הוי אלא גרמא בעלמא בהכי חייבה תורה כיון דמלאכה זו עיקר עשייתה ע"י רוח.³³

(רא"ש ב"ק ו, יא)

לדבריו, בשבת התחדש גדר של 'מלאכת מחשבת', שבמקרה זה מהווה סיבה לחיוב

31 אחר העיון מצאתי בס"ד כדבריי במרכבת המשנה (י, כב) במה שכתב בדעת הרמב"ם בזה: "מבואר מזה דכ"ש מי שפרס מצודה בשבת וניצודו חיות ועופות מאליהן דפטור, ומשור"ה לא הזכיר רבנו בפרקין חיוב לפריסת מצודה אלא דוקא בנעל, דקעביד מעשה". אולם על קביעה זו יל"ע, הואיל והרמב"ם כתב מקרה דומה של "המשלח כלבים לצוד", בו נעסוק להלן באריכות. שם נדון בשאלה האם ניתן להשוות בין הדברים.

32 ראה בחזון איש (או"ח לו, א; לח, א), ובמנחת חינוך במלאכת 'אופה'. וכן הציע מפורשות בדעתם בחי' השפת אמת (יו, ב) וז"ל: "אבל בנכנס אח"כ נראה מסברא דחייב כיון דכל דרך צידה זו היא כך גם בחול למה לא יהי' חייב".

33 דברי הרא"ש הנ"ל, שלא כל הפוסקים קיבלו את דבריו, היוו בסיס למחלוקת המפורסמת של המג"א והאבן עזר בעניין גרמא טחינת חיטים בריחיים המופעלות ע"י מים (עיין מג"א רנב, ס"ק כ ומחצית השקל שם). עוד אפשר להבין שכוונת הרא"ש לחדש דין זה דווקא לגבי מלאכת זורה, ואילו דווקא שאר הראשונים (ובהם: ר"ח רש"י והגמון"י) הסיקו שניתן לומר יסוד זה גם בשאר מלאכות, וא"כ היה לנו להסתמך עליהם. אבל ראה בחלקת יואב (או"ח קסט), ובציץ אליעזר (כא, יג) שכתבו שכך גם דעת הרא"ש. ועוד ראה בספר "מלאכה ומעשה בשבת", לרב שמחה הבר שעסק רבות בנושא זה של מלאכות בגרמא. ובפרט בחלק ב, בפרק יב שם הקדיש מקום לדיון בדברי התוספות הנזכר בעניין פרישת מצודה. ראה עמ' 266-276.

אפילו על מלאכה שנעשית בגרמא כאשר זו 'דרך המלאכה' והתקיימה מחשבתו של האדם, נראה שכך ניתן להבין גם את מלאכת צידה,³⁴ ומובנת דעת התוספות.

לפי זה יש לומר כי התוספות רא"ש חולק על דבר זה וסובר שבאמת אם הצידה נעשית ע"י מצודה, שהיא אופן של גרמא, אין אפשרות לחייבו. בהסבר הדבר אפשר לבאר שהוא חולק על ההגדרה של מלאכת צידה כמעשה 'דרך הציידים', והבין שהדבר נמדד כשאר מלאכות שבת - בתוצאה - שתנאי אליה היא שפעולת הדבר תיעשה ע"י האדם עצמו, מעשה בידיים, וע"כ פטר.³⁵

עוד יש לציין את חידושו המופלג של האבנ"ז (או"ח קצא, ו-ז) שכתב שמדברי התוספות משמע שאדם שפרש מצודה בשוגג, ובוודאי יצוד, חייב אפילו לפני שהחיה נלכדה במצודה בפועל, ולכן אפילו יקפל את המצודה בכל זאת חייב:

מעתה הפורס מצודה באופן שיהי' ברור שהחי' תבא. מעכשיו חשובה נצודת וחייב תיכף אפילו נזכר קודם שתבא החיה. ואפילו פתח המצודה קודם שבאה החי' כבר נתחייב.

34 אמנם פירוש זה שונה ממה שכתב ערוך השולחן (שטז, יא), שכתב כי בצידה יש דין מיוחד האומר שחייבים עליה אף שזו מלאכה שנעשית בגרמא, אך לא מפני שנעשתה בזה מלאכת מחשבת (כפי שהעמדנו בתוספות לאור פירושו של הרא"ש). כך לשונו: "משונה היא מלאכת צידה מכל המלאכות דבכל המלאכות צריך לעשות המלאכה אבל גרם מלאכה אינו חייב מן התורה דכתיב לא תעשה כל מלאכה עשייה הוא דאסר הא גרמא שרי [קכ, ב] ואלו במלאכת צידה אפילו בגרמא חייב כדתנן צבי שנכנס לבית ונעל אחד בפניו חייב וזהו גרמא שהרי הוא לא הכניס את הצבי להבית אלא הצבי נכנס מעצמו ורק הוא גרם בנעילת הדלת שנצוד הצבי וטעמא דמילתא דבצידה לא מקרי זה גרמא כדפירש"י זו היא צידתו עכ"ל. כלומר דעיקר הצידה הוא המעשה האחרונה שנועל בפני הצבי ואם לא נעל הדלת אף על פי שצדו בעצמו שהוליכו בידיו משדה והכניסו לבית ולא נעל לאו כלום עבד ונמצא דעיקר הצידה היא הנעילה". נציין כי מדבריו משמע שבאמת אדם שמכניס את הצבי לבית ולא נעל אחריו פטור כי צריך שהאדם יעשה לפחות איזה שהוא מעשה 'סופי' בידיים, כגון נעילת הדלת אחרי הצבי, כך שצ"ע האם זה באמת כדברינו בתוס'.

35 נציין כי הסבר זה ק"ק לאור זאת שהרשב"א כותב כמותו, ולעיל העמדנו כי הרשב"א סובר כי הגדרת מלאכת צד היא "שכך דרך הציידים" וע"כ מתיר לאדם לסגור דלת ביתו שצבי בתוכו וצ"ע. ועוד יש להציע שנחלקו התוס' והתוס' רא"ש כיצד צדו במשכן (האם ע"י מצודות או בידיים), ואכמ"ל.

נציין כי עדיין יש להבין כיצד יסביר התוס' רא"ש את ההבדל בין גרמא בצידה שהוא פטור עליה, למלאכת זורה שחייבים עליה (ואפשר כי משום שבזורה פועל בגוף הדבר יחייב גם בגרמא, בעוד שבצידה ע"י מצודה פטר כי פועל רק במכשיר עוזר לו לצוד ולא תופס את החיה עצמה, וצ"ע).

הדברים מופלאים ולא מצינו מי מהפוסקים שציין זאת,³⁶ אבל את דבריו ניתן להבין ע"פ הסברא שהצגנו לעיל, שהחויב במלאכת צידה הוא מעשה צידה של פרישת מצודה כדרך הציידים, וכל שעשה זאת מתחייב ואין זה משנה האם צד או שלא. אכן שאר הפוסקים שלא הביאו זאת אפשר שיסכימו להגדרה זו שמלאכת הצידה היא מעשה פריסת המצודה אך סברו שאין לחייבו כל עוד לא צד בפועל כי הדבר מהווה תנאי לחיוב,³⁷ או שסברו (כפי שראינו בר"ן למשל) שחויב צידה הוא בתוצאה וממילא אין שום מקום לחייב כל עוד לא צד בפועל.

2. המשלח כלבים לצוד

עניין זה, שצידה היא דבר שנעשה ב'גרמא', לא שייך רק למקרה שבו פרש מצודה אלא אף למציאות שבה האדם לא הלך לצוד בעצמו אלא שלח כלבי ציד לצוד את הטרף. הרמב"ם פסק:

המשלח כלבים כדי שיצודו צבאים וארנבים וכיוצא בהן וברח הצבי מפני הכלב והיה הוא רודף אחר הצבי או שעמד בפניו והבהילו עד שהגיע הכלב ותפשו הרי זה תולדת הצד וחייב, וכן העושה כדרך הזו בעופות.
(רמב"ם שבת י, כב)

36 בחזון איש (לו, א), למשל, מפורש שאין לומר כך: "אבל פרישת מצודה אם לא ילכוד אין כאן מלאכה כלל". אכן האבנ"ז בעצמו, באות ח (שם), כותב שהדבר אינו מוכרח ונשאר בצריך עיון: "מכל מקום אין זה מוכרח. דיש לומר דוקא התם שכבר הי' בכלובן וכיון שסופו לחזור לא פקע צידתן. מה שאין כן הכא שמעולם לא הי' במצודה וצריך עיון". אבל ראה בברכת שמואל (ב"ק סי' יז, אות א) שהביא את דברי האבנ"ז ע"מ להסביר מדוע לא שייכת בזה קושיית הנמוקי יוסף בענין גרות שבת למ"ד 'אשו משום חיציו', שמלאכת צידה בשבת אין בה משום מעשה בידיים: "דאינו אלא ככורה בור וכו' ובכל זאת מחויב משום מלאכת צודה הואיל וגבי שבת ישנם מלאכות דלא בעינן בידיים, כמבוי' לקמן דף ס לגבי זורה ורוח מסייעתו וכו' וכן גבי צודה בשבת אף דאין כאן מעשה בידיים, דאינו אלא כורה בור, מ"מ חייב דזהו מלאכת צודה דע"י שהכין המצודה נצודה החיה זו הוא גוף המלאכה, וע"כ לא יקשה לך היאך מותר לפרוס המצודה בע"ש [אליבא דב"ה דקי"מ ל' להלכה כמותם - י.ג.פ.] ואף דעיקר המלאכה נעשית בשבת וכו'".

37 מעין זה הוא במה שדנו הפוסקים (ראה רש"ש עג, א ד"ה הזורע הן; מנחת חינוך, מצווה רחצ) לענין מלאכת 'זורע' - האם החיוב הוא על עצם מעשה הנחת הזרע בקרקע או רק על הנחה שיכולה לגרום להשרשתו, ונפקא-מינה האם יש לחייבו כאשר מיד לאחר שהניח אותו שם הוציא אותו מהאדמה - האם נאמר שכבר התחייב או שאפשרות ההשרשה מהווה 'תנאי' לחיוב (בענין זה ראה מאמרם של שגיא שטר וטל אזוביב, "מלאכת זורע", קול ברמה כח (תשע"ו), עמ' 45-49). בדומה דנו המפרשים גם במלאכת אופה לענין רדיית הפת בתנור (א, ד).

הרמב"ם מציין כי מצינו תולדה למלאכת צד³⁸ והיא כאשר שלח את הכלבים לצוד, ואז עמד הוא בפניו והבהיל את החיה כך שהכלב הצליח לתפוס אותה, או לחילופין שהוא היה רודף אחרי החיה בעצמו ואז הכלב תפס אותה.

בדברי הרמב"ם יש לעיין בכמה נקודות. תחילה, יש להבין מה מקורו של הרמב"ם לדין זה, ומדוע קבע שמדובר בתולדה ולא אב.³⁹ בביאור דבר זה, כתב המ"מ כי מקורו של הרמב"ם הוא בדברי רבינו חננאל על הגמרא (קו, ב) שתיארה כי הצד חיה חולה מחמת 'אובצנא' (עייפות) חייב: "ופירש ר"ח ז"ל אובצנא כגון שהיו עייפים מחמת כלב או מחמת דבר אחר הרי זה חייב. והן הן דברי רבינו במ"ש המשלח כלבים וכו'".⁴⁰

שנית, יש להבין מה פשר המקרה שהציג הרמב"ם - מדוע צייר דווקא באופן שהאדם השתתף בפועל בצידה ולא הסתפק לומר שחייב כאשר שלח את הכלבים והם תפסו את החיה לבדם. בביאור הדבר, הסביר מרכבת המשנה שאילו האדם היה תופס את החיה בעצמו היה זה אב גמור, ולא תולדה, ועל כן פירש הרמב"ם שמדובר שהכלב הוא שתפס את החיה, וזו תולדה בלבד כי אם האדם היה תופס את החיה בעצמו היה זה אב. ולכאורה הדבר מפליא, שהרי דרך הציידים לשלוח כלב שיתפוס עבורם את החיה, ומאי שנא מפורס מצודה שוודאי שחייב משום אב,⁴¹ והכלב לכאורה הוי "ככלי ביד האדם".⁴²

38 ראה ב"ק (ב, א): "מדתני אבות מכלל דאיכא תולדות", ובמרכבת המשנה על אתר כתב שכיוון שהגמרא לא הזכירה תולדות למלאכת צד נאלץ הרמב"ם לחפש תולדה. וב'קובץ' על הרמב"ם תמה על דבריו, הא איכא צידת אדם (כגון מנחות סד, א שהעלה תינוק ברשתו) שהיא תולדה. לקמן נדון בשאלה האם יש צידה באדם, והאם מדובר באב, תולדה, או איסור דרבנן בלבד.

39 ראה באגלי טל (חורש, יא) שביאר בדעת הרמב"ם שמקרה זה הוא תולדה ולא אב מפני שדבר זה לא היה במשכן. וראה לקמן (הערה 42) שהבאנו מדברי שבט הלוי שהשיג על דבריו.

40 אבל בהדפסת רבינו חננאל על הדף בגמרתנו לא מצינו דברי רבינו חננאל אלו, וחבל על דאבדין. ועוד ראה במרכבת המשנה על אתר שהשיג על דברי המ"מ, וכתב שא"א להבין שמדובר שהחיה התעייפה מחמת שרדף הכלב אחריה, דא"כ אין בזה חידוש כלל, אלא שלא הייתה יכולה לברוח יותר כי האדם עמד והבהילה.

41 לפחות אם נלכדה מיד, אז כו"ע - גם התוספות רא"ש והרמב"ם (הסבור כמותו, כפי שצינו לעיל) - מודים שחייב.

42 כך לשון הרב וואנר שבט הלוי (ג, נב), ונצטט מה שכתב ליישב בזה: "וראיתי בתשובת אבני נזר או"ח סימן קצ"ו, כ' דהרמב"ם בזה לדעתו אזיל ודימה אותו לחרישה עם בהמתו שחייב סקילה ועיין רמב"ם פ"כ שהחויב הוא מקרא דובהמתך, וה"נ בזה, אבל לדעת הרמב"ן דטעם חרישה שחייב משום שהבהמה ביד האדם ככלי מחרישה ובנ"ד שאין הכלב ביד האדם פטור, וכיו"ב כ' הגאון בספרו אגלי טל מלאכת חורש אות י"א. בעניינותי אין דבריו מוכרחים לדינא דשאני חורש דזה צורת המלאכה ואין הבהמה יכולה לעשות לבדה, וא"כ האדם הוא החורש

אפשרות אחרת שניתן להציע כי שפעולת שילוח כלבים בלבד היא פעולה בגרמא בלבד ויהיה פטור לגמרי, ולכן הדגיש הרמב"ם שהאדם צריך להשתתף במעשה הצידה, ודבר זה מודגש במה שכתב הרמב"ם שהאדם השתתף בצידה - "שהבהילו", ובאמת אפשר כי לדעת הרמב"ם אם האדם לא ישתתף והכלב יפעל הכל לבדו האדם יהיה פטור. ננסה לברר אם כן מה יהיה הדין באמת כאשר האדם שילח ולא השתתף. על כך כתב מרכבת המשנה בדעת הרמב"ם:

וסובר נמי רבנו דודאי השולח כלבים ואינו מסייע פטור כדין שיסה בו כלב ונחש שכתב רבנו פ"ג מהל' רוצח ה"י עיין שם, אלא דהיכא שהוא מסייע ועמד לפניו והבהילו הוא דחייב.

(מרכבת המשנה שבת י', כב)

מרכבת המשנה כותב שברי לו בדעת הרמב"ם שאם האדם שילח את הכלב והכלב צד את הטרף לבדו בלא עזרת האדם - המשלח פטור. לכאורה אפשר שהדבר נתון במחלוקת ראשונים. דהנה, ברמ"א (שטז, ב) הביא דין זה דמשלח כלבים בשם הכל-בו, וכתב: "המשסה כלב אחר חיה בשבת הוי צידה". הכל-בו אינו מציין כי על מנת להתחייב צריך שהאדם עצמו ישתתף בצידה, כגון שירדוף או יבהיל את החיה, ומשמע אם כן שדעתו שונה משל הרמב"ם. אבל במגן אברהם (שם, ד) הביא את פסק הרמב"ם בזה, וכתב שלא נחלקו הראשונים בזה: "משמע דאם לא עשה בעצמו מעשה פטור, והכל בו לאיסורא בעלמא קאמר"⁴³. כלומר, באמת אם האדם לא השתתף בצידה הדבר נחשב לגרמא, ואפשר שהוא אסור מדרבנן ("לאיסורא בעלמא") מפני שדומה לצידה. בעקבות המג"א צעד גם המשנה ברורה שביאר את הסברא שבדבר:

היינו אם לא עשה בעצמו מעשה כלל רק במה ששיסה את הכלב והכלב תפסו הוי רק צידה מדרבנן, ואם עשה בעצמו ג"כ מעשה לזה כגון שברח הצבי מן הכלב

אעפ"י שצריך לזה גם כח השור מ"מ המלאכה מתיחסת אליו, משא"כ צידה שאפשר ע"י הכלב בעצמו והוא דרכו לצוד אלא שיש מקרים שצריך לסייע אותו אבל הכלב הוא הצד א"כ מן הדין לא ה' אדם חייב כלל, אי לאו דעת הרמב"ם שזה מענין המיוחד של מלאכת צידה, שכך דרך הציידים לעשות".

באליה רבה השיג עליו בזה: "משמע דאם לא עשה בעצמו מעשה פטור, והכלבו לאיסורא בעלמא קאמר (מג"א סק"ד). ותמהני מדקאמר הוי צידה משמע דחיובא איכא, וביותר תימא שלא ראה בגוף הכלבו זה לשונו המשלח כלבים לרדוף אחר הצידה ורדף כדי שיגיע הכלב לתפשה חייב עכ"ל, הרי דכתב חייב. ונראה דמ"ש ורדף כדי וכו' היינו מעשה ונמשך אחר הרמב"ם כדרכו, וא"כ גם דברי רמ"א ולבוש מפרש הכי, והוא ברור".

והיה עיף ויגע והיה הוא רודף אחריו והשיגו הכלב עי"ז הוי צידה גמורה. ואפילו אם רק עמד בפניו והבהילו עד שהגיע הכלב ותפסו הוי ג"כ תולדה דצידה ומיחייב שכן דרך הציידים.

(משנה ברורה שטז, י')

המשנ"ב מחלק בין שלושה מקרים שונים:

- (1) במקרה שבו האדם שלא עשה מעשה כלל - אסור מדרבנן.
- (2) במקרה שבו האדם רדף גם כן אחרי הצבי ועיף אותו עד שהכלב הצליח לתפוס את הצבי - הוי צידה גמורה.
- (3) במקרה שבו האדם שלח את הכלב אחרי הצבי, ואז האדם עמד בפני הצבי והבהילו - תולדת צידה, כדברי הרמב"ם (כנראה מקרה זה הוא רק תולדה ולא אב כי האדם לא ממש השתתף בצידה אלא רק עמד והבהילו).

בסוף דבריו, מסביר המשנ"ב מדוע בכלל יש חיוב במקרה זה ואינו נחשב כגרמא, אף שהאדם לא השתתף באופן פעיל בצידה - משום "שכן דרך הציידים". הדבר תואם לדברינו לעיל, שם ביארנו מדוע במלאכת צידה יש חיוב אף שהיא נעשית בגרמא. כך הסביר הוא עצמו את דבריו בשער הציון שם:

הוספתי סברא זו, דאי לאו הכי תקשי על הרמב"ם למה מחוייב בעומד בפניו והבהילו, לו יהי שהיה אדם צודה הצבי והוא הבהילו, בודאי לא היה הוא מחוייב משום צידה בעבור שעמד והבהילו להצבי, ואינו רק מסייע לצידת חברו, וגרע מזה אינו יכול וזה אינו יכול, דשם עושה עצם המלאכה, מה שאין כן הכא דהוא רק גרמא לזה, ואפילו ברודף אפשר דפטור, אבל בסברתי ניהא קצת, ועיין בבא קמא דף ס' לענין זורה.

(שער הציון שטו, יג)

בסוף דבריו מציין המשנ"ב את הגמרא במסכת ב"ק לעניין זורה, ומובנים הדברים כפי שהסברנו לעיל שבכך מתבאר מדוע אף שהפעולה ב'גרמא', כיוון שזו דרך הציידים, חייב עליה.

אך דומה כי עדיין יש לעיין בשאלתנו מדוע במשלח כלבים לבד לא נאמר שזו דרך הציידים ויתחייב אף שאין זה מעשה בידיים, כפי שחייב המשים מצודה. ואפשר שהדבר יהיה מובן לאור מה שכתבנו לעיל בדעת הרמב"ם (עפ"י מרכבת המשנה), שהוא סובר כתורא"ש⁴⁴ שהפורש מצודה באמת פטור אלא אם כן ברגע שהניח אותה

44 עוד עיין בשפת אמת (יז, ב), שגם כן קישר בין דברי הרמב"ם הללו לדין פריסת מצודה, אלא

החיה באה לתוכה, וכך יש לומר אף במשלח כלבים, שבזה לא שייך לומר שכן דרך הציידים, כי בצידה צריך שיהיה "מעשה צידה" של האדם, ובמקרה כזה הדבר לא נחשב אפילו כמעשה ולכן אין לחייבו במקרה זה. בטעם החילוק ניתן לומר שיש לחלק בין מצודה שאין בה רוח חיים, ולכן נחשבת כלי ביד האדם והוא זה שעושה את המעשה, לבין כלב שיש בו רוח חיים, ולכן האדם לא נחשב שהוא עשה את המעשה.⁴⁵

עוד אפשר לומר שבאמת אם נאמר שהכל-בו חולק על הרמב"ם, דלא כמג"א, אפשר שמטעם זה הוא סובר שהמשלח כלבים לצוד חייב גם בלא שהאדם השתתף במעשה הצידה - כי הוא סובר שכן היא 'דרך הציידים', והשילוח עצמו הוא המעשה עליו יש לחייב את האדם וממילא לפי דעה זו תיושב שאלתנו.

ח. המפרק חיה מן המצודה

פסק נוסף של הרמב"ם שרצוננו לעיין בו מופיע בהמשך הפרק במה שכתב לענין המפרק חיה מן המצודה שלה:

המפרק בהמה חיה ועוף מן המצודה פטור.

(רמב"ם שבת י, כד)

בהבנת דברי הרמב"ם נחלקו נושאי הכלים. המגיד משנה התקשה, שכן לכאורה אין כאן סרך איסור בו שייך להגיד 'פטור', ולכאורה הדבר צריך להיות מותר לכתחילה. הציע המגיד משנה לתרין:

המפרק בהמה חיה ועוף וכו'. תוספתא פ' י"ג. ואני תמיה למה לא אמרו 'מותר', ואולי מפני איסור טלטול. אבל אם אינו מטלטל נראה שמותר לפתוח הבית בפני הצבי.

(מגיד משנה שם)

שהוא הבין שהתוס' והתורא"ש בשיטה אחת הם, ולכו"ע הפורש מצודה פטור דאין זה מעשה בידיים, וגם לפי התוס' הפטור הוא משום שזה גרמא (ודלא כדכתבנו לעיל), ולפי זה כתב ג"כ שהרמב"ם הלך כשיטה זו ופטור משלח כלבים כמו שסובר שפטור הפורש מצודה, וז"ל: "אך לפמ"ש המג"א (שטז, ס"ק ג) להוכיח מדברי הרמב"ם (י, כב) במשלח כלבים כדי שיצודו דאם לא עשה מעשה פטור משמע דס"ל כמ"ש התוס'".

עוד ראה שם כי גם הוא הסתפק כפי שכתבנו למעלה האם יש מחלוקת בין הכל-בו המובא לרמ"א ברמב"ם: "אכן מדברי הרמ"א שם נראה דאפי' לא עביד מעשה הוי צידה וחייב אבל הא"ר שם פי' גם דברי הרמ"א כמ"ש הרמב"ם ע"ש".

אח"כ ראיתי בס"ד שכן הציע לחלק הרב עוזר במאמרו הנזכר (שם, אות ב), ועוד עיין בשו"ת אמרי בינה (סימן כז) שכתב לחלק כך בין שימוש ברוח לשימוש בחיה לעניין גרמא בנוזקין.

המגיד משנה הבין שבאמת כלל אין איסור לפתוח מצודה בשבת ולשחרר את החיה, ומציע שכל האיסור שהציג הרמב"ם הוא מפני שכשרוצה לשחרר את החיה מן המצודה שהסתבכה בה ייאלץ לטלטל אותה. אבל, לו יצויר שיוכל לשחרר אותה בלא לטלטלה, כגון לפתוח את דלת הכלוב - מותר לכתחילה לעשות כן.⁴⁶ אולם במרכבת המשנה השיג על דברי המ"מ:

המפרק וכו'. עיין במ"מ. ודוחק דאטו לא איירי בתוספתא בפותח הדלת ולא נגע ביה ואפ"ה פטור אבל אסור וטעם האיסור פשוט דעינינו הרואות דכל מלאכה שחייבין על עשייתה חייבין ג"כ על ביטולה כמו אורג ובוצע. קושר ומתיר. תופר וקורע. כותב ומוחק. בונה וסותר. מבעיר ומכבה. וכן היה בדין שיהיה חייבין על הפירוק כמו על הצידה. אלא שלא בא מפרק בכלל מנין המלאכות משום דכל מלאכת העדר חשיב מקלקל ואינו חייב אלא על מנת לעשות התיקון כמו קורע ע"מ לתפור וכן כולם משא"כ מפרק דלא משכחת ליה מפרק ע"מ לצוד הילכך הו"ל מלאכת קלקול מיהו מ"מ הא ודאי דפטור אבל אסור כדין כל המקלקלין.

(מרכבת המשנה שם)

לטענת מרכבת המשנה כל אחת ממלאכות המשכן נאסרה היא וגם המלאכה ההופכית לה ("ביטולה"). אשר על כן, ברי לו שכפי שיש איסור בצידה לתוך מצודה, יש איסור גם בהוצאת חיה לחופשי מתוך הכלוב. אולם מכיוון שמדובר בפעולה שהיא קלקול, ולא תיקון (ולא 'קלקול ע"מ לתקן' כגון מלאכות הקלקול שחייבים עליהם - כמתיר וקורע ועוד), אין עליה חיוב, אך ודאי שיש בה איסור עצמי.

ביסוד המחלוקת אפשר לומר שהדבר תלוי בהבנות השונות להגדרת מלאכת צידה. אם נאמר שהמלאכה היא שלילת החירות של החיה, אז אפשר לומר שגם לפעולה של נתינת חירות מיוחדת יש משמעות, ועל כן היא נחשבת למלאכה והיה מקום לחייב עליה (לולי הייתה מלאכת קלקול, כדכתב מרכה"מ). אבל אפשר שעל הדרך שפעולת צידה היא פעולה "כדרך הציידים" שהיא מלאכת אומנות,⁴⁷ אם כן דווקא לכידת החיה היא מלאכה שדורשת אומנות. אבל שחרור חיה מן המצודה אינה דורשת יכולת מיוחדת ואין בה שום חשיבות,⁴⁸ ועל כן אפשר שהדבר מותר לכתחילה (וזו היא דעת המ"מ).⁴⁹

46 המג"א (שטז, סוס"ק יא) הביא דבריו להלכה.

47 כפי שציינו, זו הגדרת רש"י למלאכת מחשבת (ראה ביצה יג, ב ד"ה אלא).

48 ועוד אפשר לומר הואיל ולא היה דבר כזה במשכן, וכ"כ בשו"ת שבט הלוי בזה (ג, נב) שדחה אף הוא דברי מרכבת המשנה, וז"ל: "ודבריו ז"ל אינם נראין בזה וכי עלינו לחדש מלאכה מה

ט. סגירת תיבה שזבובים בתוכה

נידון נוסף בעניין צידה שנחלקו לגביו הפוסקים הוא סגירת תיבה (=מגירה) אשר בה זבובים מוגדרים מבחינה הלכתית כדבר "שאינן במינו ניצוד", וע"כ אין חייבים על צידתם. אבל, גם בדברים שאינן במינם ניצודים יש איסור דרבנן. נחלקו הפוסקים האם לגבי סגירת זבובים במגירה קיים איסור זה או שאינם ניצודים כלל ומותר לסגור את התיבה לכתחילה. הטור הביא את דעת בעל התרומה שחשש לצידה דרבנן גם בזה:

לכן כתב בעל התרומות שאסור לנעול בשבת התיבה שיש בה זבובים אלא יתן סכין או שום דבר בין הכיסוי לתיבה בענין שיוכלו לצאת משם.

(טור סימן שטז)

אולם הטור חלק עליו וסבר שאין לחוש במקרה זה לצידה כלל ומותר לסגור התיבה:

וני"ל שא"צ לדקדק בזה, שאינן הזבובים ניצודין בתיבה, שאם בא לפתוח התיבה וליטלם יברחו. ולא דמי לדבורים בכוורת דקתני⁵⁰ פורסין המחצלת ע"ג כוורת

שלא חשבו בל"ט מלאכות הנלמדות ממשכן, ושאינן קורע מכבה סותר וכל כיו"ב שהם מלאכות באמת מצד עצמן, לא משום שהם ביטול מלאכת המבעיר או הבנין או התפירה, אלא משום דהוי מהנהג דבמשכן חשיבי כריש מס' ב"ק, אלא כדי לצאת מכלל של כל המלאכות שכל המקלקלים פטורים אנו מחייבים רק בע"מ לתקן כע"מ לבנות וע"מ לתפור וכיו"ב אבל פירוק מן המצודה ופתיחת הבית אין הפטור רק משום דהו"ל מלאכת מקלקל כאשר עלה ע"ד הגאון מה"מ אלא הפטור דלא הו"ל מלאכה כלל, ואין בפתיחת הבית להוציא הצבי שום סרך מלאכה ע"כ שפיר כ' ה"מ והראשונים דמותר גם לכתחלה".

ועוד כתב שם להציע שהסיבה שהרמב"ם כתב 'פטור' ולא מותר לכתחילה, דאולי יש לגזור שיהיה אסור לשחרר חיה מן המצודה שמא יבוא לקחת אותה משם לעצמו לכתחילה, ובוה יעבור בצידה, ואולי לכן אסרו אפילו לשחרר לחופשי. אבל חוזר בו מהצעה זו עיי"ש.

לכאורה עפ"י מרכבת המשנה יש לדחות לחלוקה זו, שהרי הוא סבר שכל מלאכה שנאסרה 49 - נאסר גם ביטולה, וא"כ לכאורה אין זה משנה האם 'מלאכת הביטול' דורשת יכולת מיוחדת או שלא. אבל מדקדוק בדבריו נראה שבדיוק כך הוא, שכן הטעם שחייבים אף על מלאכות הקלקול כקורע ומתיר הוא מפני שהם נעשות באופן שיאפשר את התיקון לאחר מכן, וממילא אי אפשר לעשות אותם באופן מרושלת שתהרוס את היכולת לתקן אחר כך. אבל בשחרור חיה מן המצודה לא שייך לומר שיעשה באופן שאחר כך יוכל לצוד באופן טוב יותר ("דלא מצינו מפרק על מנת לצוד"), דלמה שהשחרור ישפיע על הצידה העתידית, ולכן מובן למה לפי דברינו בשחרור אין כלל צד של מלאכת מחשבת והדבר יהיה מותר לכתחילה.

סוגיה זו מובאת בגמרא בשבת (מג, א-ב) ובביצה (לו, א) ולא הארכנו בעיסוק בה במאמר 50 זה. נציין כי באופן כללי דנו הפוסקים האם דבורים נחשבות בכלל כדבר שבמינו ניצוד או שלא. הב"י (שטז, ד) כתב שכן, אך נושאי הכלים השיגו עליו (ראה למשל במג"א שטז, ט),

ובלבד שלא יכוין לצוד' כי הכוורת קטנה היא והדבורים ניצודין בה ועוד דבכוורת גופה קתני ובלבד שלא יכוין לצוד אלמא כי לא מכוין שרי.

(שם)

להלכה הביא הרמ"א את שתי הדעות בתור 'סתם' ו'יש מקלין':⁵¹

ולכן יש ליזהר שלא לסגור תיבה קטנה, או לסתום כלים שזבובים בו בשבת, דהוי פסיק רישיה שיצודו שם (בה"ת ומרדכי ס"פ כירה ואגור). ויש מקלין במקום שאם יפתח הכלי ליטלם משם, יברחו (הטור).

(רמ"א שטז, ג)

יש לעיין במה נחלקו הטור ובעל התרומה. הואיל וקשה לומר שנחלקו באופן מציאותי האם הזבובים באמת ניצודים בתיבה או שלא, שהרי עינינו הרואות שכאשר האדם סוגר את התיבה הזבובים נשארים כלואים שם, ומה בכך שכאשר הוא פותח את התיבה ע"מ ליטלם יברחו. ואפשר שנחלקו הטור ובעל התרומה בגדר צידה: בעל התרומה סבר, כפי שהעמדנו בשיטת רש"י לעיל, שאיסור צידה הוא בשלילת החירות של החיה.⁵² על כן כתב שכאשר סוגר את הזבובים בתיבה יש בזה חשש צידה ואין לעשות כן, הואיל והם נשארים כלואים בתוכה. הטור, לעומת זאת, סבר שמשום שברגע שבו האדם יפתח את התיבה הזבובים יברחו ממנה, א"כ אינו נחשב כשולט עליהם, וגדר צידה לדידו הוא 'שליטת האדם בחיה', ואשר על כן סובר שאין בזה איסור כלל ומותר לסגור את המגירה לכתחילה. בס"ד מצינו ביאור זה למחלוקתם בדברי החזו"א:

אמנם הטור יהיב טעמא שאם בא לפתוח יברחו. ונראה כוונתו ז"ל דלא מיקרי צידה אלא בשהכניסם תחת ידו, ויכול לשלוט בהן, אבל הכא בזמן שהתיבה נעולה אינן תחת ידו, ואם יפתח יברחו ואינן נתונים תחת ידו. ולא דמי לכוורת וכו' אבל הכא בזבובים שאין צורך בהן בתיבה, ומ"מ אם היתה יד האדם שולטת בהן בצידה

ועיין באבני נזר (קפט, כא) שהביא בהרחבה את הדיון בנושא. עוד יש לדון האם נתינת מחצלת על הכוורת הוי 'פסיק רישא' או רק דבר שאינו מתכוון (ראה רש"י, תוס' ורשב"א שם, וכן בחידושי הגרש"ש לכתובות בסימן ד [ו במהדורות החדשות]).

51 הרמ"א לא הכריע, אבל מכך שאת הדעה הראשונה הביא ב"סתם", ולא כתב "יש אומרים להיזהר", נראה שנוטה לדעה זו, וכן במגן אברהם נטה להחמיר בזה (שטז, ח; וכתב שכן דעת הב"ח).

52 נזכר כי סברא זו שצידה היא "שלילת החירות" התבררה בלשון החזו"ן איש (או"ח נ, סוס"ק ג): "דשם צידה הוא ההבאה אותו למקום מצומצם ולשלול ממנו את החופש לטיול למקום שירצה", ובזה נראה שהחזו"א נוטה לדעת התרומה בזה, דלהלן בדבריו שהבאנו למעלה לא הרחיב כ"כ בביאור סברת סה"ת.

זו ע"כ אסורה מדרבנן, אבל כיון שאין מעשה זו מסגירם ביד האדם לאו שם צידה עליהם, והיינו דכתב הטור שאין הזבובים ניצודים בתיבה, ר"ל דאין לאדם חפץ ותועלת במציאותן בתיבה שיחול עליהם שם צידה וכו' ודעת סה"ת דיש איסור דרבנן כיון שהן עכשיו ניצודים בתיבה אף שאי אפשר לו לפתוח ולתפוש והדבר תלוי בשיקול הדעת.

(חזו"א או"ח נב, טו)

אולם אפשר להסביר שמחלוקתם תלויה בדבר אחר לגמרי. דהנה בחידושי הגרש"ש (כתובות, סי' 1) כתב שהדבר תלוי במחלוקת הראשונים שראינו לעיל, האם שייך לומר 'פסיק רישא' בצידה,⁵³ ואפשר שהואיל וזו מלאכה שתלויה ב"מעשה" (ולא בתוצאה, וכפי שראינו שחידשו האחרונים לעיל) אין בה איסור פסיק רישא כלל, ולכן הקל הטור.⁵⁴ ואילו בעל התרומה שהחמיר בזה סבר שגם בצידה יש לחוש לפסיק רישא. ונראה דבריו:

נראה לי דזהו ג"כ שיטת הטור (או"ח סי' שטז) שהביא דברי בעל התרומות שכ' דאין לסתום דלת של תיבה אם אית בה זבובים מפני שהן ניצודין. וכתב ע"ז דא"צ לדקדק בזה חדא דלא דמי לכוורת ואפשר שיברחו ועוד דגם בכוורת כי לא מכוון שרי ע"כ. ותמה עליו הב"י דפ"ר אסור והביא דברי התוס' הנ"ל, ושיטתו נראה דסובר כשיטת רש"י והרמב"ם והרשב"א הנ"ל דליכא דין פסיק רישא בצידה וכמו דמוכח מסתימת הש"ס בפ' כירה (מג, ב).

(חידושי הגרש"ש כתובות סימן 1)

הגרש"ש מסביר, בדומה למה שהצענו בביאור שיטת הרשב"א שפטר סוגר דלת הבית אף במתכוון גם לצידת הצבי שבתוכו, שמלאכת צידה מיוחדת בכך שאינה מלאכה שנמדדת בתוצאה אלא במעשה, ופס"ר מחייב רק משום שזו תוצאת המעשה, אך במקרה שבו השאלה היא האם המעשה עצמו הוא מעשה אסור או לא אין העובדה שבפס"ר תיווצר פה צידה מהווה שיקול לאסור את המעשה, ולכן הקל הטור לעשות כן.

53 ראוי לציין שכאן מדובר בזבובים, שהם דבר שאין במינו ניצוד, ואם כן כל צידתם היא רק דין דרבנן. ולפי"ז יש לדון האם בכלל שייך לומר פסיק רישא באיסור דרבנן, ואכן דנו בזה הפוסקים על אתר. ראה מג"א, פמ"ג וביאור הלכה שכתב שמדברי בעל התרומה הנ"ל שחשש לכך מוכח שיש לחוש לפס"ר באיסור דרבנן. ראה ביביע אומר (ד, או"ח סי' לד) שהביא בהרחבה את שיטות הפוסקים השונות בזה.

54 אך לפי הצעה זו, אם האדם סוגר את המגירה על מנת ללכוד את הזבובים לכאורה גם לפיו יהיה אסור, שכן עושה בזה עשה צידה ממש (וכן משמע מהרשב"א, שוודאי שאם סוגר דלת הבית רק על מנת לצוד הצבי הדבר יהיה אסור גם לפי הירושלמי. וכן כתבנו לעיל).

י. צידה באדם

לסיום, נביא את דיון הפוסקים בשאלה האם שייכת צידה באדם (או בלשון אחרת - האם נחשב כדבר "שבמינו ניצוד"). ונדון תחילה לאור ההגדרות שהצענו במלאכת צידה. לכאורה, אם נאמר שצידה היא שלילת החירות של האדם "שאינו יכול לטייל למקום שירצה" (עפ"י הגדרת החזו"א), לכאורה הדבר שייך גם באדם. אולם אם נדון בשלילת חירות מצד קבלת מרות - "שליטת האדם באדם", אפשר שהדבר תלוי ברוחו של האדם הניצוד, ואז נאמר שאין בו צידה אם אי אפשר לכפוף את רוחו "וכל רגע הוא עומד לברוח"⁵⁵.

עוד יש לצדד ולומר שאם מלאכת צידה נקבעת עפ"י המעשה שעושה האדם, שהוא אורב כדרך הציידים המהווה מלאכת אומנות (וממילא נחשב למלאכת מחשבת) - לכאורה יש לומר שיש צידה גם באדם, מפני שלצערנו ישנם מקומות וזמנים שבהם נהוג לעשות מארבים לבני אדם ולקחת אותם לעבדים.

באבני נזר התייחס לנושא זה, וכתב שלכאורה דבר פשוט הוא שלא שייכת צידה באדם, אבל כתב שבשל קושי שיש לו מדברי התוספות אפשר כי יש לחלק בין תינוק לאדם גדול:

ותינוק נכרי שנפל לים לכאורה נראה פשוט דלא שייך באדם שום צידה. אלא שראיתי להתוס' במסכת מנחות (דף ס"ד ע"א) בדיבור המתחיל להעלות דגים והעלה דגים ותינוק לא דמי להא דאמרין הואיל ואי מקלעי לי' אורחים. והכא נמי הואיל ופטר לי' אתינוק פטור נמי אדגים עיין שם. משמע דפטורא דתינוק משום פקוח נפש. ויש לומר דשייך בי' צידה להשיבו אל אביו וצריך עיון. ובאדם גדול, שהוא איש לעצמו, פשיטא דלא שייך בי' צידה דלמי צד אותו ואינו אלא מצילו ממיתה לבד.
(אבני נזר קפט, כב)

עפ"י האבני נזר אף שבתינוק שהעלה במצודה אפשר שיש חיוב צידה,⁵⁶ פשוט שבאדם גדול לא שייכת צידה "דלמי צד אותו", ומשמע שהבין שגדר צידה לא נובע ממעשה

55 נראה שגם בזה יש להסתפק ולדון האם צידת אדם מוגדרת עפ"י רוחו של האדם הניצוד, או שאין הדבר מהווה שיקול להגדרת המעשה כמלאכה במקרה זה.

56 כן כתב גם "בקובץ" על הרמב"ם, שיש צידה באדם כמוכח מהגמרא במנחות לגבי העלה קטן (אך הוא לא מפרש מה דין גדול, דלא כשש"כ שיובא להלן), וכתב שזו תולדה ולכן תמה על מרכבת המשנה (שהזכרנו לעיל) שכתב שהרמב"ם כתב שדין "המשלח צבאים" הוא תולדת צד כי היה צריך לתור אחרי תולדה לאב, והרי מצינו תולדה. ויש לעיין מדוע צידת אדם היא תולדה ולא אב, וגם אם נאמר שזו מפני שלא כך הייתה במשכן, הדבר עדיין דחוק.

הצידה שעשה אלא מהמטרה שלשמה הוא צד,⁵⁷ ובצידת אדם גדול לכאורה אין תכלית. אך לא זכיתי להבין דבריו, דהא מי שצד אדם על מנת לסחור בו או לשים אותו בכלא לכאורה הוי צורך שלשמו צד אותו, ולמה לא תהיה בו צידה. ובאמת בשמירת שבת כהלכתה⁵⁸ הביא בשם ה"קובץ" על הרמב"ם שיש צידה גם באדם (ולא חילק בין קטן לגדול), והוסיף שבמקום "שדרך לצוד בני אדם" אכן תהיה צידה באדם. ועוד כתב בש"כ (שם) בשם הגרש"ז"א שכתב שאולי יש לחלק בין אדם רגיל, בו לא יהיה איסור צידה, לאדם שוטה (הבורח מבני אדם), שכיוון שדרכו להישמט אולי דווקא בשל כך תהיה בו צידה. עוד ציין שם לודן מצד מה שפסק הרמ"א (שלט, ד) שאין לתפוס ולהכניס לבית הסוהר בשבת, ולכאורה הדבר מוכיח שיש צידה באדם, אבל כתב ששם טעם האיסור משום שאין דנין בשבת, וזו חלק מהגזירה.

יא. סיכום

במאמר עסקנו בגדרה של מלאכת צידה בשבת. תחילה עמדנו על כך שיש להבין איזו מלאכה נעשית בצידה בשבת - מהי היצירה החדשה שיש במציאות בשלה מוגדרת הצידה כמלאכה, הצענו כי הדבר הוא מצד שהאדם עשה פעולה שבה הוא שולל את חירותה של החיה או שזה מצד שהוא "משתלט" על החיה ומביאה לרשותו. מתוך כך דנו איזו יצירה ושינוי במציאות יש בעקבות פעולה הצידה. ראינו את דברי האבני נזר שמדבריו משמע כי עיקרה של מלאכת צידה היא בשינוי שחל באדם - שכעת יש ברשותו דבר שלא היה קודם לכן, ודנו בהצעה זו.

כמו כן עמדנו על כך שיייתכן שאי אפשר להסתפק בשתי ההגדרות הללו, והצענו הצעה נוספת להבנת המלאכה, בכך שהיא אסורה מצד שיש איסור לעשות בשבת מעשה שהוא "כדרך הציידים", ודבר זה בפני עצמו מוגדר כמלאכה משום שהוא מגדיר אותה כמלאכת אומנות.

עוד כתבנו כי הייחודיות שיש במלאכת צידה, בה האדם חייב אף שלכאורה אין שינוי מהותי בנפעל, אלא מצד המעשה שלו, משליכה על גדרים שונים שיש במלאכות שבת, ובשל כך הציעו המפרשים שמקרים בהם האיסור נעשה רק באופן של פסיק רישא או בגרמא יהיו שונים בנידונים הקשורים למלאכת צידה.

57 בדבריו אלו האבנ"ז סותר קצת לדבריו לעיל (הובא בסעיף ו.א), בהם הציע לחייב הפורש מצודה אפילו לא צד כלל בפועל. וביארנו סברתו הואיל וצידה היא פעולה שנעשית "כדרך הציידים", וזו הגדרת המלאכה, אם כן גופא המעשה הוא המחייב. וצריך ליישב.

58 מהדורת תש"ע - פרק כז, הערה קט.